

Grawert-May se věnuje úvahám, zda v případě popisované soudobé vlny sexuální askeze jde o další dočasný návrat a módní vlnu, či zda se jedná o hledání docela nového kulturního modelu v rámci nové spirituality, která nás má natrvalo osvobodit ze zajetí tzv. moderny.

Jde o rozdíl zcela zásadní. Pro romantiky a mnohé jiné senzitivy znamená erotická láska příliš mnoho, než aby ji nechali jako konzumní předmět napospas vulgární realitě. Zahalili ji závoji, aby jí mohli lépe užít. Anatole France v "Epikurově zahradě" přesně postihuje, že pravý znalec a vychutnavač lásky je zároveň vyznavačem pruderie: "Ale nelichoťte si, sestry mé, neobjevily jste se na tomto světě dokonalé a vyzbrojené. Byly jste skromné při svém počátku. Vaše pramatky z doby mamuta a velkého medvěda neměly nad jeskynnými lovci moci, kterou máte nad námi... Abyste mohly ze sebe učiniti strašlivý div, jímž jste dnes, abyste se mohly státi lhostejnou a svrchovanou příčinou obětí a zločinů, bylo vám třeba dvojího: civilizace, která vám dala závoje, a náboženství, které nám dalo skrupule. Od té doby je to hotovo: jste tajemství a jste hřích. Sníme o vás a zatracujeme se pro vás. Vnukáte touhu a strach; milostné šílenství přišlo na svět. Máte věru proč milovati křesťanství. Zdesateronásobilo vaši moc".

Nové spiritualitě však nejde o "milostné šílenství", upíná svou pozornost jinam. Pruderie vyrůstající z tohoto postoje usiluje o určitý způsob transcendence lidského bytí. Pro ilustraci zde můžeme připomenout sexuální zdrženlivost důsledných jogínů a jiných vyznavačů východních náboženství, k nimž se nyní hlásí mnoho mladých lidí. Nebo, pokud bychom chtěli zůstat u evropské duchovní tradice a odvolat se na texty bible, napadá nás, že rajský prvotní stav lidského bytí byl prost sexuální radosti, podobně jako stav cílový: "Lidé přítomného věku se žení a vdávají. Avšak ti, kteří byli hodni dosáhnout budoucího věku a vzkříšení z mrtvých, se nežení ani nevdávají" (Evangelium podle Lukáše). Může se nám tu vybavít i kulturně respektovaná a oceňovaná dráha řeholníků a řeholnic nebo zapomenutý model vlídných starých panen a milovaných staromládeneckých strýčků, který už známe jenom z románů.

Z analýz prezentovaných v knize Grawerta-Maye se nedá rozhodnout, zda je zdrojem současné vlny pruderie návrat k romantickému pojetí lásky, či nová spiritualita. Snad se na ní podílí obé. Buď jak buď, i v případě "nové erotiky", odmítající se pasívně podvolit všeobecně sdílené podobě sexu, vidíme pokus některých lidí Západu odklonit se od konzumní mentality moderní doby. Právě proto patří zmínka o novém pojetí mužské a ženské role a o proměnách erotiky do této knihy hledající naději uprostřed ekologické krize.

HLEDÁNÍ SKROMNÉHO ŽIVOTA U NÁS

MÁ TO VŮBEC SMYSL?

V předchozích kapitolách jsme poznali některé oblasti současného života západní Evropy a Spojených států, v nichž se projevují náznaky ekologicky příznivé proměny. Má to však vůbec smysl, hledat podobné změny u nás? Na první pohled by se chtělo prohlásit, že ne.

Vždyť za čtyřicetileté komunistické vlády se v Čechách lidské hodnoty ještě více zdeformovaly: bezperspektivnost ve veřejném životě ještě zkrátila časový horizont, v němž člověk uvažuje; rozvinula se filozofie "po mně potopa". Lidský sklon ke skupinové optice se vyhroutil v krajní privatizaci života, v hlubokou netečnost vůči všemu, co se děje mimo okruh vlastní rodiny a za zdmi vlastního bytu. Bezmocné srovnávání s bohatým Západem posílilo touhu po vysoké hmotné spotřebě. Lidský soucit, který se spontánně vztahuje i na přírodní tvory, byl posuzován jako sentiment buržoazních paniček. Byl nahrazen snahou o sociální solidaritu, která by se realizovala institucionalizovaným programem "sociálních jistot". Příroda byla z těchto principů vyloučena. Oficiální ideologie sřežila nezpochybnitelnost dějinného optimizmu. Slovní spojení "ekologická krize" používali ve svých odborných textech jen odvážní autoři.

A nyní - na styku zašlého socialismu a rodící se tržní společnosti - vznikají zvláštní a ekologicky riskantní lidské postoje a aktivity: náhle propuknuvší konzumní a vlastnické snahy nekorigované staletou podnikatelskou tradicí západních buržoazních společností. Každým dnem můžeme kolem sebe pozorovat naděje i úzkosti lidí z raného kapitalismu, který, historicky vzato, vznikl pitoreskně v sociálním terénu socialismu.

Případá nám, že existenci českého občana zahltil nyní jediný sen: dosáhnout spotřebu Západu. Jeho symbolem se stal silný automobil a všespojující dálnice. Od roku 1990 u nás vznikly stovky cestovních kanceláří, nabízejících dovolené v duchu nejtvrďšího turismu. Konečně je otevřená cesta superletadly do exotických hotelů! V českých kuchyních zaujaly samozřejmě místo mikrovlnné trouby a "fritáky", na českých stolech se

objevily levné kiwi, banány a ananasy. I my můžeme mít jahody v únoru, rajčata a papriky po celý rok. Po letech šosáckého názoru na sex je tu konečně svoboda pro prodej pornografických časopisů a pro sexshopy.

Pošetilé se nám jeví názory některých západních autorů, kteří v roce 1990 psali o zemích východní a střední Evropy jako o naději, jako o šanci dát výhybku vývoji moderní evropské civilizace /Dürr, 1990; Strohmayr, 1990; Toffler, 1990/.

V jejich představách šlo především o to, že bývalé komunistické země v jistém smyslu stojí na *novém počátku*, kdy se mohou rozhodnout o dalším vývoji. Významný je podle nich i fakt, že státy východní Evropy představují, také díky dosavadnímu uzavření vlivům Západu, zásobárnu *kulturní a hodnotové diverzity*, z níž by bylo možno při tvorbě nového přístupu ke světu čerpat. A konečně lze přý myslet i na výhody naší *relativní chudoby*, na to, že lidé zde nepokročili tak daleko ve slepé uličce konzumního způsobu života, z níž se obtížně couvá. Souhrnně se někdy mluví o "výhodách ze zaostalosti".

Jak je to v realitě s domnělou možností, která se otevřela naší společnosti, stojící na novém počátku? Mohla se skutečně rozhodnout svobodně, nezávisle na setrvačném pohybu ekologicky hazardních trajektorií industriálních států? Mohla se poučit z jejich chyb? Jako ilustrace bývá uváděna možnost zemí východní Evropy zvolit pro další vývoj ekologicky přijatelnou variantu dopravy.

Rozhodnutí o budoucí orientaci celé společnosti je ovšem především v rukou politické moci. Jistě nemůže být libovolné, děje se v kontextu doby a místa. Faktem nicméně je, že ti, kdož řídí věci této země, rozhodli v nejsetrvačnějším duchu, na něž lze pomyslet. Záměrně se vzdali jakékoliv odchylky od "vyzkoušené a osvědčené" dráhy bohatých společností Západu. Nevzali v úvahu ani to, že ty se dnes snaží, pokud je to možné, svůj vývoj zpětně korigovat. Právě rozhodnutí o dopravní politice našeho státu je bohužel ilustrativní.

Zajímavější pro nás bude druhý bod. Týká se kulturní diverzity východní Evropy. V životě obyvatel České republiky vidíme opravdu některé zvláštnosti, které mají blíž k ekologicky žádoucímu životnímu způsobu než země Západu se svým namnoze unifikovaným blahobytem. To nás opravňuje k domněnce, že i u nás bychom mohli najít ekologicky příznivé formy života, jakkoli by patrně vycházely z jiných zdrojů než změny v západních zemích, o nichž jsme zatím psali.

Vyděme-li z obecně uznaného předpokladu, že jsou ekologicky žádoucí *decentralizované formy života* /Schumacher, 1975; Sale, 1985; Goldsmith, 1988, a mnozí další/, potom je významný relativně rozptýlený typ osídlení Čech a Moravy. Zvláštním "schumacherovským" konzervativním rysem je česká nechuť ke změně bydliště. Podle průzkumu, provedeného v roce 1993 firmou DEMA (o němž referovaly 17.7.1993 Lidové noviny), narážejí zahraniční zaměstnavatelé u svých zaměstnanců v Čechách na jejich neochotu se stěhovat a vůbec na jejich malou mobilitu. 46% obyvatel České republiky nikdy v životě nezměnilo zaměstnání a polovina Čechů se nikdy nepřestěhovala za hranice svého okresu. Pro srovnání: průměrný Američan se stěhuje 17krát za život.

Z ekologického hlediska je významná i historicky daná blízkost městských lidí vesnici - komu z nás nečouhá sláma z bot, to jest, kdo z nás nemá rodiče nebo aspoň prarodiče či jiné příbuzné z venkova? Toto generační vkořenění do různých regionálních oblastí znamená další sociokulturní decentralizaci a diverzifikaci.

Říkáme-li, že naše dnešní děti v životě neviděly krávu, přeháníme. Pro mnohé americké děti i dospělé to však platí určitě. Moje kolegyně pozvala na chalupu americkou Indiánku - pro rudošku byl velký objev a zážitek, když v kamnech zakládala a zapálila oheň. Jiná socioložka, Yveta Radičová ve svém výzkumu v roce 1988 ukázala, že lidské chování a mnohé postoje jsou (v 80. letech 20.století!) u nás silně závislé na tom, zda člověk vlastní či nevlastní půdu, lhostejno, o jaké rozloze.

V těchto letech mohou podpořit rozvoj decentralizovaného života majetkové restituce zemědělských pozemků a staveb. Potomci starých majitelů se často stěhují na venkov a v některých případech přinášejí šanci na citlivou stavební, ale i krajinářskou a sociální obnovu.

Snad má naše země i dobré předpoklady pro ekologicky šetrný *způsob trávení volného času*. Navzdory hloubce naší ekologické krize najdeme v naší krajině ještě dost míst, které nám mohou závidět Holanďané, Dánové, Němci, míst, na jaká lákají autoři inzerátů v britských ekologických časopisech. K tomu je nutno připočítat veliký počet objektů takzvaného druhého bydlení. Západní návštěvníci Čech žasnou, když zjišťují, že jejich městští hostitelé nevelkých příjmů a nevýrazného sociálního statu vlastní chatu nebo chalupu. Ač se takové vlastnictví podle statistik týká jen asi 8% ze všech rodinných domácností,¹⁾ rekreaci v naší zemi a životnímu způsobu vtiskuje specifický ráz.

1) Takový je stav na základě deklarace občanů při Sčítání lidu, domů a bytů v roce 1991. Spíše se dá věřit údajům z roku 1980 (10% z rodinných domácností). Rozdíl je totiž způsoben spíše nepřiznáním vlastnictví než úbytkem objektů druhého bydlení.

Tato zvláštnost českého života je vlastně výsledkem nouze. Vznikla jako kompenzace zmařených profesních drah v 70. letech a jako východisko z nemožnosti cestovat. Takové víkendové venkovanství bývá pro mnohé z nás hlavně předmětem práce, budování, zdokonalování a vlastnění. Mnozí však už na ně dokázali pohlédnout jinak a objevovat ve svém okolí krásu blízkého a cenu venkovského společenství.

Co se stane s chatami a chalupami nyní, když jejich majitelé mají možnost věnovat se svým profesím a koupit si atraktivní cesty ke vzdálenému moři? Nejprve se zdálo, že český národ zachvátí cestovatelská horečka.

Pokud se tak stalo, neměla zřejmě dlouhého trvání. V květnu 1993 provedla agentura AISA mezi obyvateli České republiky průzkum týkající se plánů na dovolenou. Získala překvapivé výsledky: 45% z dotázaných zůstane doma, 36% má v úmyslu trávit dovolenou v republice a pouze 15% míří do zahraničí, z toho nejvíc na Slovensko. Interpreta těchto zvláštních čísel napadne na prvním místě finanční tíseň občanů. Na druhé straně musí vzít v úvahu relativně velmi nízké ceny, které v roce 1993 nabízejí cestovní kanceláře. Je příliš smělé domnívat se, že velká část českého národa po nedlouhém záchvatu touhy po cestách skočila do stadia "znovuoživení blízkého", k němuž se Západ propracovává tak dlouho?

Zvláštní nezamýšlený a z našeho hlediska příhodný efekt přinesly po léta nefungující služby. Univerzální manuální dovednosti, k nimž byli mnozí z nás dotlačeni, nemusejí být jen naší nouzí a ostudou. *Soběstačnost v řemeslnických pracích* patří podle některých futurologů (Toffler, 1990; Berry, 1992, a další) k charakteristikám budoucího vývoje rozvinutých a ekologicky přijatelně žijících společností.

Obecně je u nás rozšířený ekologicky perspektivní sklon k *samozásobitelství* potravinami. I on vznikl jako důsledek slabosti komerčního zásobování. Mnozí z nás mají na první pohled odpudivý sklon pěstovat slepice na městských dvorcích a králíky na balkónech svých bytů. Sadařské, zelinářské a chovatelské dovednosti jsou u nás typické nejen pro obyvatele venkova; jsou pýchou lidí ve všech vrstvách společnosti, včetně kruhů uměleckých a intelektuálních. Ženy českých herců a primářů láskyplně a starosvětsky pekou buchty v historických pecích svých chalup a horlivostí tak předčí vesnické hospodyně.

Tyto záliby působí trochu chtěně a snad i komicky, podle některých kritiků jsou iracionálním staromilským únikem před výhodami specializovaného trhu. Poznali jsme však názory Wendella Berryho (1992). Ten by určitě soudil jinak, viděl by v českém kutilství a zahradničení úctyhodný předstih oproti situaci v jeho zemi. Vždycky si na tohoto autora vzpomenu, když v neděli navečer vidím chalupáře, chataře a zahrádkáře vracející se do svých městských bytů s košíky a bedničkami naplněnými láskyplně naskládanými výpěstky. Politický režim, který lidem zabránil, aby se realizovali jako občané a profesionálové, nevědomky prospěl rozvoji jejich "postmoderních" vlastností - mnozí "vnitřní exulanti" se naučili oceňovat hodnotu půdy, krajiny, zemědělské práce a jejich plodů.

Zatímco v minulých desetiletích jsme takové a podobné prvky životního způsobu označovali nejspíš pejorativně jako "měšťácké", dnes je můžeme s překvapením spatřovat spíš v jejich progresivní poloze.

Zdá se, že analogické rysy lze najít v *postojích některých českých žen k domácnosti*. Hospodyně nejstarší generace většinou nehledají, kudy uniknout kuchyňským pracím. Sen industriální éry o všemocném kuchyňském knoflíku je charakteristický spíš pro ženy let středních. Ty mladší, a mezi nimi kupodivu ty vzdělanější, se podobají svým babičkám. Jsou orientovány častěji, než bychom čekali, na hodnotu rodiny a na práci v domácnosti (jedna profesorka českého jazyka označuje studentky jako "děvy kuchyňské"). Jakkoli nečetly nic o Schumacherových idejích a o ekologické revoluci, nesní o work-free kuchyni.

Můžeme být opakovaně svědky společensky nesnadné chvíle, když na misijní přednášce západních feministek o jejich osvobozovacím hnutí poslouchají mladé české ženy bez záblesku pochopení a bez rozhořčení nad svým osudem. Naše dívky patrně nestojí o to, aby kuchyňské roboty a jiné aparatury uvolnily jejich ruce a duše pro boj za ženská práva, profesní výkon a kariéru, a pro podíl na správě veřejných věcí. Pozvaným ideoložkám a bojovnicím feminismu se jeví české studentky jako politováníhodným způsobem zaostalé.

Se specifickými postoji mladých žen a mladých rodin souvisí i častější výskyt *vícegeneračního typu rodiny*, který u nás, na rozdíl od západní Evropy, přece jen přetrvává, případně znovu vzniká. Není vždy jen důsledkem nedostatku bytů. Organicky patří ke způsobu života, o němž tu uvažujeme jako o ekologicky příznivém, a to jak pro svou tradiční podobu a etickou hodnotu, tak proto, že vícegenerační soužití umožňuje účelně a neplýtvavě využít materiálové, finanční i pracovní zdroje.

Jedné z nejdůležitějších skutečností jsme se již dotkli: Ekologicky žádoucí proměně životního způsobu orientovaného na duchovní hodnoty by u nás mohl přáti i dynamický *růst religiozity*. Došlo k němu - opět paradoxní výsledek socialistického režimu - v dlouhodobém klimatu ateistické výchovy. Zvláště výrazný byl v 80. letech. Byl a je typický pro městské a mladé obyvatelstvo. Na rozdíl od západních zemí jde i o významné obnovení zájmu o křesťanství, nejen o vlivy tzv. nových náboženství a náboženství východních.

Hledáme-li možnosti české společnosti v proměnách životního způsobu, neměli bychom opomenout některé historické zvláštnosti české kultury. Snad nejdůležitější je ideová *tradice avantgardních urbanistů a architektů*. Byla inspirována myšlením konstruktivismu a funkcionalismu, především ideami Le Corbusiera, které s pozoruhodnou jasnoživotností anticipují některé dnešní názory na možnosti řešení ekologické krize: "Klíč systému: najít rozumnou míru spotřeby, stanovit spotřebu tak, aby mohla být snížena průmyslová výroba; naučit se žít několik hodin denně, aniž bychom cokoliv konzumovali" /cit. dle Teige, 1947: 13/.

Česká avantgarda 30. let volá po redukci lidských potřeb jen na ty "nezbytné a racionální". Ladislav Žák zdůvodňuje a navrhuje svůj koncept lidového bydlení. Karel Honzík později formuluje program tzv. *necessismu*.

Filozoficky a přírodovědně školený Bohuslav Brouk vytáhl do boje za "racionalizaci spotřeby". Navazuje tak na myšlenky Adolfa Loose, "bojovníka proti ornamentu, kýči a maloměšťáctví" /Honzík, 1965: 8 - 9/. Kritizuje "pošetilé lpění na věcech, neboli takzvanou chrematofilii" /Brouk, 1946: 7/ a vytváří teorii a klasifikaci "krámů". Pro jeho přístup i pro postoj jeho druhů z avantgardy je typické, že hledá realizaci svého programu v institucionálních cestách - ve školení projektantů, ve "chrematologických výzkumných ústavech", v registračních úřadech a v "převýchově lidstva".

Tyto myšlenky, jejichž duch v mnohém souzní s touhami současných ekologů, zůstaly převážně na papíře programů a knih. Pokud se realizovaly, pominuly stejně jako mnohá jiná móda. Snaha o vytvoření nového životního stylu ztroskotala na oné, v této knize zdůrazňované, tvrdší jistosti lidských a evropských hodnot a na neochotě lidí řídit se podle sebelepších výzev a programů.

Zhruba ve stejné době se v Československu široce ujala *myšlenka zahradních měst*, navazující na koncepcie romantismu a utopického socialismu 19. století a na přímé vzory anglické a německé ("Garden Cities",

"Die Stadt der Zukunft"). Byla u nás méně teoreticky rozpracovaná než programy architektů. V reálném životě však patrně zanechala výraznější stopu. Zakládání rodinných zahrádkářských kolonií a jejich šíření zasáhlo do životního způsobu a ovlivnilo vztah městského obyvatelstva k půdě a k přírodě vlastně až po dnešek.

V podobném duchu formulovala Československá eubiotická zdravotnická společnost převážně výživářský, ale i zdravotní a sociální *program eubiotiky* - "návratu k zapomenutým, opuštěným odvěkým zákonům přirozeného a přitom co možná prostého života, které jsou dány lidské bytostí přesně a přísně jako základní výbava pro život". Prohlásila jej za "jedině správný a jedině spásný systém", za "jedinou to cestu spásy" /Růžička, 1935./ Je docela pravděpodobné, že náklonnost současné mladé generace Čechů k makrobiotické výživě je bezděky posilována módou, kterou prošli její dědové.

Pomysleme závěrem těchto úvah nad situací v naší zemi na problém klíčový: na domnělou výhodu, kterou v ekologicky žádoucí proměně hodnot představuje naše dnešní *relativní chudoba*. Určitě - v souhlase se závěry R. Ingleharta - vzbuzuje ve většině občanů touhu po větší spotřebě. Můžeme se však domnívat a doufat, že poměrná chudoba české společnosti *nezablokovala* snahu o ekologicky příznivý životní způsob *úplně*. Tento předpoklad bude tvořit jednu ze základních hypotéz sociologického výzkumu, za nímž se nyní vydáme.

JEDEN SOCIOLOGICKÝ VÝZKUM

Nejsou hypotézy, jimiž jsme se zabývali v minulé kapitole, pouhými těšínskými jablíčky? V roce 1992 jsme provedli sociologický výzkum,¹⁾ který měl odpovědět na základní otázku: Existuje u nás zárodek, případně vzorec pro šíření ekologicky příznivého způsobu života? Pokud ano, kdo jsou lidé, kteří se pro takovou existenci rozhodli, a jak jejich život vypadá?

Z předchozího textu plyne, že ekologicky příznivý způsob života je třeba chápat široce. Pro účely empirického zkoumání jsme nicméně museli

¹⁾ Výzkum se mohl uskutečnit díky podpoře tehdejšího Federálního výboru pro životní prostředí a díky pochopení jeho předsedy Josefa Vavrouška.

jeho pojetí zúžit. Nepochybujeme, že ekologicky příznivě se chová každý, kdo se angažuje v ochraně přírody, kdo sází stromky, chrání migrace obojživelníků a také ten, kdo se řídí pravidly tzv. domácí ekologie, kdo pere v bezfosfátových práscích a kdo nosí do kontejnerů použité sklo. Hlavním kritériem v našem výzkumu však byla *snaha či ochota lidí žít skromně*, a to bez ohledu na jejich případnou příslušnost k ekologickým hnutím. Ochránci přírody do výzkumného souboru patřili také, pokud splňovali toto základní kritérium. Byli zařazeni do zvláštního podsouboru "zelených", a to zejména pro komparaci s ostatními, "pestrými" respondenty.

Naše kritérium lze také charakterizovat jako ochotu lidí žít za nevýhodných materiálních podmínek. Čtenáře možná napadne, že to platí zejména pro staré lidi. U nich však většinou nejde o záměr, ale spíš o setrvačnost a o zvyk šetřit, případně o nezbytnost. Tento typ skromných jsme tedy do souboru nezařadili.¹⁾ Stejně jako jsme se ve výzkumu nezařadili osoby, které jsou do malé spotřeby fatálně vtlačeny okolnostmi; můžeme u nich totiž většinou očekávat, že otevrou-li se jim možnosti k vyšší spotřebě, využijí jich. Naše poznávání mířilo především na případy vyznačující se *dobrovolnou a záměrnou skromností ve způsobu života*.²⁾ V kontextu celé společnosti představuje tento rys reálnou změnu hodnot, které doposud u většiny lidí směřují k vyšší spotřebě. Právě proto znamená ekologickou šanci do budoucna.

Stranou našeho zájmu v tomto projektu byly také případy ležící podle našeho předběžného odhadu na hranici nebo za hranicí psychologické normy. Do výzkumu nebyly rovněž zařazeny osoby, jejichž životní způsob se řídí pravidly či ideologií nějaké skupiny, sekty, apod. Naše šetření tedy rezignovalo na jinak vysoce relevantní problematiku ekologicky příznivého způsobu života v komunách.

1) Na tom nic nemění, že skromnost starých lidí byla pro naše respondenty inspirací jak uvidíme dále.

2) "Záměrná", "dobrovolná" či "uvědomělá skromnost" jsou slovní spojení užívaná dnes sociology a novináři na Západě víceméně promiskuitně. Autoři neberou ohled na významové odstíny tří uvedených adjektiv. Také nám se vyjevilo během našeho výzkumného poznávání teprve dodatečně, že a proč je třeba rozlišovat mezi "záměrnou" a "dobrovolnou skromností".

Při výběru výzkumného souboru jsme se orientovali na osoby, které již založily rodinu. U těch totiž můžeme předpokládat, že jejich životní styl je v určité míře ustálený, že nejde o chvilkový nezávazný nápad. U svobodných jsme hledali respondenty starší třiceti let.

Od počátku bylo zřejmé, že kardinálním problémem celého výzkumu bude metoda vyhledávání zkoumaných osob. Neexistuje ovšem žádný seznam osob, které odpovídají našemu kritériu. Zvolili jsme tedy metodu nazývanou v metodologické literatuře "metoda sněhové koule": vyšli jsme z údajů tzv. informátorů, kteří jsou dobrými znalci sociálních poměrů ve svém okolí - studenti sociologie, starostové obcí, faráři, aktivisté ekologických hnutí apod. Volbou poměrně vysokého počtu (23) informátorů z různých sociálních i geografických oblastí jsme se snažili eliminovat nebezpečí zkresení zvoleného souboru.¹⁾

Protože neznáme důvod, pro nějž bychom předpokládali významné rozdíly mezi ekologicky příznivými formami života v různých oblastech České republiky, a protože výzkum by byl snahou o reprezentativitu z geografického hlediska nepřijatelně (finančně, časově i organizačně) komplikován, zvolili jsme pro terénní šetření 6 oblastí: západní Čechy, jižní Čechy, Prahu, Českomoravskou vrchovinu, Brno a jeho okolí, východní Moravu.

Byl pořízen adresář obsahující 113 adres. Z nich bylo vybráno 47, které spadají do zvolených oblastí. Vzhledem k tomu, že počet odmítnutých rozhovorů byl překvapivě nízký (celkem tři - z toho dva soukromí zemědělci, kteří předem zdůvodnili svou neochotu k rozhovoru přesvědčivými důvody časovými i podzimní pracovní sezóně), můžeme vyloučit chybu vzniklou samovýběrem. Bylo uskutečněno 44 hloubkových rozhovorů se 70 osobami. (V některých rozhovorech odpovídalo více osob.)

Výzkumnou jednotkou byla nejčastěji rodinná domácnost, případně jednotlivá osoba. Za rodinnou domácnost vypovídaly nejčastěji manželské páry, případně dospělé děti. Tato forma se ukázala jako metodologicky přínosná, protože v komunikaci mezi členy rodiny vycházely najevo skutečnosti relevantní pro životní způsob, jeho motivace, sociální role apod.

1) Přesto nemůžeme vyloučit možnost některých posunů v reprezentativě, daných metodou výběru. Při kritické úvaze nad výběrem lze například připustit, že se do našeho souboru nedostali "záměrně skromní" lidé, kteří nejsou dost komunikativní. Mohli snadno uniknout pozornosti informátorů, případně jim mohli připadat pro výzkumné rozhovory nevhodní. Pohlížejme tedy na náš výzkum spíše jako na typologickou sondu.

Cíle, které si projekt stanovil, zvláštnosti dané problematiky i zvoleného souboru předem vyloučily použití běžných metod standardizovaného dotazování. Základní metodou sběru dat byl hloubkový interview, který byl veden podle zdůvodněného a předem otestovaného schématu.

Je třeba poznamenat, že skepsi k výzkumům založeným na zjišťování postojů, kterou jinak sdílíme, můžeme v případě našeho výzkumu oslabit. Členové našeho souboru totiž podstatně lépe odolávali známým svodům, jež číhají na dotazované osoby: autostylizaci, oportunismu vůči tazateli, snaze o ztotožnění s obecně sdílenými hodnotami. Zkoumaní "alternativní" jsou osoby s pevně vytvořeným postojem k životu. Zvláště je třeba zdůraznit, že jsou to lidé vzdorující v relativně vysoké míře vlivu veřejného mínění a jiným sociálním tlakům. A co je nejpodstatnější, obsah našich rozhovorů byl, díky naší fyzické přítomnosti v domácnostech, potvrzován přímým pozorováním.

Na závěr této krátké kapitoly o metodách výzkumu musím poděkovat svým studentům sociologie. Někteří mi pomohli s technickým zpracováním informací z rozhovorů. Z některých studentských seminárních prací jsem čerpala inspiraci pro vstupní výzkumné hypotézy tak, jak to uvádím v seznamu literatury.¹⁾ Díky nápaditosti a ochotě svých mladých kolegů jsem získala několik kontaktů pro výzkumný soubor. Cenná byla pro mou práci každá diskuse se studenty, která mne v mnohém korigovala.

KDO JSOU LIDÉ, KTEŘÍ JSOU OCHOTNI SE OMEZOVAT?

Navzdory všem výzkumnickým pochybnostem, navzdory výhradám, které mohou být vysloveny na adresu detailů v použitých metodách, můžeme nyní s určitostí říci: v naší společnosti žijí lidé, kteří se vzpírají představě o všeobecné orientaci na dosažení vysoké spotřeby. Žijí u nás rodiny i jednotlivci, kteří dobrovolně či záměrně vedou skromný život.

Výzkum na prvním místě provokuje otázku po četnosti těchto forem života z hlediska celé populace. Byl však koncipován tak, že na ni nedokážeme ani přibližně odpovědět. Bylo by ostatně velmi obtížné najít metodu, jak případy záměrně skromného způsobu života spočítat. Podle naší

1) Práce cituji souhrnně /Alternativní, 1992/. Zvláště cituji práci B. Rozbořila /1992/ a M. Misíkové /1993/.

zkušenosti s vyhledáváním respondentů však můžeme říci, že nejsou v naší zemi úplnou raritou.

Věková struktura našeho souboru se pohybovala od 22 do 63 let. Domníváme se, že pro "alternativní" odpovídající našim kritériím, u nichž navíc můžeme předpokládat jakési vyzrání a trvalost postojů, je typický věk mezi 25. a 40. rokem.

Relativně nízký věk tu provokuje běžnou otázku skeptika: *Jak dlouho* to těm mladým idealistům vydrží? Není docela bezdůvodná. Romantický impuls mladého člověka po konfrontaci s životní realitou často vystřízliví. Nedorpějí tito lidé do životního standardu a životního způsobu většiny? Náš výzkum neumožňuje seriózně odpovědět na tuto otázku. Naznačuje nicméně, že charakter "alternativy", jak jsme ji poznali, nepatří k těm pomíjivým variantám, které jsou popsány v sociologické literatuře jako trpká zkušenost mnohých komun a hnutí. Naznačuje větší trvalost zvoleného modelu způsobu života. Důvody mohou spočívat v jeho ukotvení v rodinném životě a v jeho transcendentální poloze, v nezávislosti na vzorech a na dobové módě, v jeho nerigoróznosti, vlastnostech, o kterých ještě bude řeč.

V našem souboru byly dva případy výrazné "alternativy", která trvala déle než 12 let. U obou rodin byla patrná zabydlenost v roli a zdokonalování "alternativních" aktivit.

Velmi zajímavým bodem našeho poznání je *velikost rodiny*. V našem souboru jsme se převážně setkali s významně nadprůměrným počtem dětí v rodinách, případně u velmi mladých jednodětných rodin s plánem mít více dětí. Zdá se, že rodiny s pěti, šesti dětmi tu nejsou výjimečné. Souvisí to nepochybně s vysokým počtem křesťanských párů v souboru, ale zřejmě i s podstatou tohoto způsobu života, orientovaného na rodinu a sociální život.

Na druhé straně se v našem souboru objevila pozoruhodná kategorie svobodných mužů středního věku, tzv. *starých mláďenců*. Našli jsme je v počtu převyšujícím statistickou pravděpodobnost v podskupině "zelených". Je přitom zajímavé, že se nejednalo o případy z velkoměstského prostředí. Napadá nás, že aktivita v ochraně přírody může být pro určitý typ mužů jakýmsi osobním útočištěm, únikem před tlakem společenského klimatu, které dnes (na rozdíl od minulých dob) životní dráhu svobodného muže zbavuje sociální prestiže.¹⁾

1) Svobodný muž (žena?) v ochraně přírody by mohl být tématem pro originální sociálně psychologickou studii.

Jak jsme očekávali, ekologicky příznivý způsob života se často uskutečňuje ve *vícegeneračním soužití* - další rys odporující všeobecně přijatému modernímu pojetí rodiny. Pro některé naše respondenty je snaha o dobré soužití se starými rodiči charakteristická.

Velmi zajímavá se ukázala otázka *vzdělání a profesí* nositelů ekologicky příznivého způsobu života. Ve velké většině se jedná o osoby se středoškolským vzděláním, případně se vzděláním vysokoškolským, které nicméně není profesně využíváno. Pro muže jsou typické dráhy: výtvarník vzděláním stavební inženýr, vysokoškolsky vzdělaný zootechnik manuálně pečující v zoo o kopytníky, inženýr-ekonom prodávající náboženskou literaturu, inženýr-agronom pracující na pile, inženýr-absolvent vysoké školy báňské, potom dřevorubec, nyní zástupce starosty, vysokoškolsky vzdělaný učitel matematiky ve službách chráněné krajinné oblasti, jeden absolvent vysoké školy zemědělské a jeden profesionální zoolog jako soukromí zemědělec. Únik od technického vzdělání je běžný.

Ženy mají nejčastěji středoškolské vzdělání. Nápadně často jsme se setkali se středním zdravotnickým vzděláním (zdravotní sestra) a se speciální pedagogikou. Je to náhoda? Pro ženy našeho souboru platí skoro bez výjimky, že svou přípravu v profesi nevyužívají a zůstávají v domácnosti u dětí. Při naznačeném vysokém počtu dětí je to vlastně samozřejmé.

Kromě zmíněných případů, kdy lidé nevyužívají své vysokoškolské kvalifikace, jsou běžné i případy odchodu z vysokých škol po I. či 2. ročníku, a to zejména ze škol technického a přírodovědného směru. Nejčastěji jde o důsledek rozčarování z obsahu i úrovně výuky. Na vysokých zemědělských a lesnických školách jsou studenti hledající prohloubení svého vztahu k přírodě zaskočení množstvím technických a exaktních předmětů (matematika, fyzika, programování) a odcházejí často na první pohled nelogicky na školy humanitní, případně z vysoké školy vůbec.

V několika případech jsme se setkali s pozoruhodnými lidmi, jejichž nejvyšším vzděláním je odborné vyučení. Vzdělanostní obzor těchto respondentů v lecčem převyšoval běžný průměr absolventů vysokých škol.

Dodejme ještě, že profese "pestrých" má často charakter řemesla, zejména uměleckého řemesla.¹⁾ Vztah našich respondentů k umění nazna-

1) Tato orientace je v pozoruhodné shodě s Schumacherovými myšlenkami o znovobjevění rukodělné práce. Ještě výrazněji nám připomíná romantizující představy Johna Ruskina a Williama Morrisa a názory prerafaelistů o obrodě společnosti prostřednictvím řemesel a užitého umění.

čuje i fakt, že se ve výzkumném souboru ocitli tři profesionální výtvarníci a řada umělců - amatérů.

K základní charakteristice našich skromných respondentů nezbytně patří zmínka o jejich *bydlišti*. Jakkoli v našem souboru byli i lidé žijící ve velkých městech, včetně Prahy, přece jen se dá říci, že je pro ně charakteristický život na malém městě a na vesnici. "Alternativní" obyvatelé měst často vyjíždějí na chalupy a mají představu trvalé změny bydliště v brzké budoucnosti. Četné byly v našem souboru případy lidí, kteří se odstěhovali z města na venkov, často právě do dřívější rekreační nemovitosti nebo do rodového domu získaného restituací.

SKROMNOST V REALITĚ: BICYKL, BRAMBORY A NECHUŤ K CESTOVÁNÍ

Představu o dobrovolné (nevynucené) skromnosti si většinou spojujeme s úsporami: skromný člověk ušetří, má nižší vydání než příjmy. To však není případ většiny našich skromně žijících respondentů. Úspory (často ani vkladní knížky) většinou nemají, a to prostě proto, že mají *nízké příjmy*. Pokud by chtěli spotřebovávat více, museli by změnit své zaměstnání. Museli by mu přizpůsobit své zájmy, museli by rezignovat na přístup k životu, pro nějž se vědomě rozhodli a který je pro ně podstatný.¹⁾ Charakteristické např. je, že v žádné z rodin, které jsme měli možnost poznat, nejsou zaměstnáni oba rodiče dětí. Tyto rodiny s početnými dětmi patrně nesdílejí názor, že "z jednoho platu se nedá žít".

Skromnost většiny našich respondentů už tedy začíná rozhodnutím spokojit se s nízkým příjmem. "S tím, co máme, se dá žít. Co potřebujeme, máme - člověk se přizpůsobí tomu, co má," řekl V.R., jehož rodina (včetně dvou dospívajících synů) žije z jednoho platu a jednoho invalidního důchodu.

Finanční stránka zaměstnání není rozhodně kritériem jeho volby. R.K., železniční úředník (výpravčí) v jihočeském pohraničí, organizátor kulturního života, zůstává věrný své nelukrativní práci na dráze, i když denně

1) Nicméně na rozdíl od lidí, kteří jsou po ekonomické stránce bez možnosti volby, naši "alternativní" respondenti možnost volby mají a vědomě jí nevyužívají.

slyší, jak jeho sousedé bohatnou na práci v cizině. Svůj postoj komentoval s jihočeskou dikcí: "Člověk si říká, jestli není hloupatej, že se nevrhnu na práci do Německa... Mě to baví, tahleta práce... Já vím, ale když mě to potom někdy trošičku mrzí, když vidím, že tam šel každej, kdo neuměl německy ani kváknout."

Už vůbec nebývá finančně ohodnocena činnost, kterou vykonávají naši "alternativní" mimo své zaměstnání. A uvidíme dále, že tato aktivita je u většiny z nich intenzivní. Setkali jsme se dokonce s lidmi, kteří se svými rodinami žijí na hranici existenčního minima, a přece jsou ochotni přispívat na veřejné záležitosti a doplácet na akce, které pořádají ve své obci (vydávání časopisů, meziměstské telefonáty při organizaci činností apod.).

V kontextu ostatních rozhovorů jsem necítila jako raritní sdělení šestadvacitiletého V.F.: "Když jsem odešel od lesů, dostal jsem odstupné. To jsem rozdělil na tři díly; jeden díl jsem dal rodičům, druhý díl jsem dal ochráncům přírody (ČSOP) a třetí díl, ten byl můj. Z toho jsme dal ještě na Gama nůž. Poněvadž toho moc nepotřebuji... Až se ožením a budu mít rodinu, bude to jiné."

Náš soubor se z ekonomického hlediska rozpadá na dva nestejně velké podsoubory: první podsoubor zahrnuje lidi, kteří nemají finanční rezervy - "žijeme od výplaty k výplatě". Menší druhá skupina finanční rezervy má, ale nevyužívá je prostě proto, že jí nákup předmětů nezajímá, podle některých vyjádření je nakupování přímo obtěžuje. Je - stejně jako skupina první - orientována jinak.

Nejde však jenom o rezervy finanční. Ekonomickou situaci mohou určovat i *rezervy jiné*: naši respondenti mají takovou rezervu ve vlastnictví nevelké nemovitosti, domu nebo pozemku (jak jsme se zmínili, získaného často restitucí). Jejich rezervou je i vědomí, že v případě skutečné nouze je tu pomocná ruka rodičů. Může být silným psychologickým faktorem, podírajícím ochotu žít skromně.

Vezmeme-li v úvahu tuto existenci rezerv, dospíváme k podstatnému zjištění: Jakkoli jsme se v našem výzkumu setkali se zřetelnými známkami chudoby - v zařízení bytu, v odívání apod., *našimi respondenty nebyli v pravém slova smyslu chudí lidé*. Je to ostatně logické - právě v kontrastu mezi potenciálně možným a realizovaným způsobem života spočívá *ona dobrovolnost*, kterou jsme ve výzkumu hledali.

Z hlediska ekologického je podstatné, že lidé, které jsme navštívili, málo spotřebovávají. Kritériem zde vlastně není objem jejich majetku ani objem peněžní hotovosti, *ale dynamika nákupu a spotřeby*.

Zvláštním případem jsou ti z našich "alternativních", kteří věnují většinu svých prostředků na *renovaci nemovitosti*. Myslíme-li rigorózně na úroveň jejich spotřeby, není jistě malá - stavba vyžaduje stavební materiál, jeho dopravu atp. V žádném případě tu však nejde o spotřebu pro spotřebu, o princip "kup a zahod". Při této činnosti (jde většinou o renovaci starých venkovských usedlostí) vznikají předměty trvalé hodnoty, a to nejen z hlediska stavebního, ale i z hlediska kulturního, historického a krajinnotvorného. Respondenti, kteří renovují nemovitosti, ovšem finanční problémy mají: "S financemi je to zlé, pokud něco ušetříme, vše spolkneme dům. Když jsme si chtěli tady na samotě pořídit telefon, na vedení jsme museli prodat starou bryčku." Mnozí jsou zle zadlužení.

Finanční situace a hospodaření s penězi patrně není tím nejmýlnějším hlediskem pro posouzení způsobu života. Víc nám poví přímý *pohled do domácností a jejich vybavení*.

Nápadné je malé množství nábytku. Při dvou návštěvách jsme s hostiteli usedli na zemi "na turka". Navzdory tomu jsme však ve většině bytů zahlédli množství drobných předmětů, které nemají užitkovou funkci. Stojí a leží tam zjevně proto, že k nim obyvatelé mají nějaký zvláštní, slovy necessismu snad i "pošetilý", osobní vztah. Bohuslav Brouk a jeho druhové z avantgardy by tyto věci patrně klasifikovali jako "krámy".

Převažovalo vybavení zděděné či jinak získané přinejmenším z druhé ruky. V mnoha případech jsme se ocitli v prostředí vysloveně estetickém a utěšeném. Příjemné bylo i to, že z něj nevanul přísný rituál úklidu a úzkostlivého lpění na pořádku.¹⁾ Jenom v několika případech byla v zařízení bytu zřejmá jakási bezradnost a postoj, "na tom přece nezáleží".

Zajímavé je srovnání s informacemi o vybavení v českých domácnostech, které přináší Sčítání lidu, domů a bytů. Obecně vzato - v oboru tzv. předmětů dlouhodobé spotřeby jsou námi zkoumané domácnosti výrazně pod průměrem. Mají základní vybavení - chladničku, vysavač, automatickou pračku (jakkoli jsme se v našem výzkumu setkali s jednou mladou ženou, která je spokojena s tím, že pere na valše). Ve většině domácností chybí složitější přístroje ulehčující práci v kuchyni - robot, gril. Téměř nikde neměli fritovací hrnec, mikrovlnnou troubu, ale ani barevné televizory novějších typů. Žádné "věže" a videorekordéry, žádoucí součást vybavení mladých českých domácností.

¹⁾ Jako návštěvníci jsme se cítili o to líp, že jsme byli vyzváni, abychom se nevyzouvali - situace v českých domácnostech netypická.

Jiné předměty jsou ve zkoumaných rodinách naopak samozřejmé - psací stroj¹⁾, téměř jistě šicí stroj, určitě bicykl, elementární vybavení domácí dílny. Také hudební nástroje a přístroje pro reprodukci hudby, magnetofony a gramofony, jsou ve zkoumaných domácnostech poměrně časté.

Příznačná je obecná nechuť ke složitým aparaturám. Výtvarník - řezbář J.S. nemá pro svou práci ani soustruh: "Kde je stroj, tam já se ztrácím. Prodávám svou šikovnost, nebo i nešikovnost." Ačkoliv naši respondenti mají poměrně velké zahrady, většinou na nich pracují ručně. Při enumeraci svého vlastnictví O.S. s jakousi něhou dodal: "Důležitý je pro nás dvoukolý vozík." E.F. Schumacher se svou koncepcí rukodělné práce by měl z těchto českých respondentů radost.

Abý však nedošlo k omylu - mnozí z dotázaných osob rádi v zaměstnání pracují s počítačem a většina z nich vlastní telefon (jen v některých případech je to vzhledem k odlehlosti bydliště nezbytné). Nemají nějakou principiální nedůvěru k technice, zvažují jen, zda ji člověk pro svůj život opravdu potřebuje.

Jak se stavějí lidé našeho souboru ke "zlému snu - automobilu"? Je to asi na půl. Pro ty, kdo žijí bez auta, to vzhledem k poloze jejich bydliště často znamená nesnadnou situaci. K záporné odpovědi však jedním dechem dodávají se samozřejmostí: "auto nepotřebujeme, máme kolo", či jednou dokonce s trochou nadsázky a humoru: "máme koně".

Bicykl je tu snad nejtypičtějším atributem vlastnictví. Nestalo se vlastně, že by kterýkoliv respondent uvedl, že v domácnosti nemají jízdní kolo. Ve většině rodin mají tolik kol, kolik je členů domácnosti, což svědčí o charakteru jeho užívání - pro výlety a jiné celodenní akce.

Pokud se předměty a přístroje pokazí, jsou donekonečna opravovány buď samotnými majiteli nebo místními opravárenskými dílnami. Hovořilo se ovšem i o četných případech, kdy na opravu nebo cestu k opravě neměli jejich majitelé čas nebo pomýšlení. Pak přístroje leží neopraveny někde na skříni nebo v koutě. Není to však důvod k nákupu nového kusu novějšího typu. Doklad, co všechno může člověk postrádat.

Poznali jsme i některé lidi, kteří přemýšlejí, jak se předmětů ve své domácnosti bez náhrady zbavovat. Nebyli to zrovna v tomto oboru začá-

1) Psací stroj souvisí s rozvinutou sociální komunikací, kterou poznáme dále - organizátor veřejného života psací stroj potřebuje.

tečníci: už před časem jako první přišly na řadu záclony, auto, televizor, nyní má dojít na "zbytečné" kusy nábytku: "Tahle už to má taky spočítaný," pronesl pochmurně "Euroindián" V.F. a mávl rukou směrem k sedací soupravě.¹⁾ Je však třeba dodat, že podobný radikalismus nechová k předmětům "indiánským" - kůžím na stěnách bytu, totemům, čelenkám a jiným předmětům obřadního charakteru.

V očích mnoha lidí se "alternativní" či dokonce "ekologický" způsob života vyznačuje promyšlenými a ke zdraví směřujícími zvláštnostmi *stravování*. Jde o zkrácenou představu. V žádné z domácností, které jsme navštívili, nebyla problematika vaření a jídla v popředí zájmu.

Pravdou nicméně je, že příslušníci našeho souboru se skutečně odlišují od běžné populace i jako jedlíci. Téměř o všech se dá shodně říci, že se stravují velice jednoduše. Zjevný je příklon ke starým prvkům české kuchyně, přesněji staré české kuchyně chudých vrstev.²⁾ Silně omezení masa, zato obiloviny, luštěniny, hodně zeleniny a brambory; ty je třeba jmenovat na prvním místě.³⁾ Nepozorovali jsme, že by se záliba našich respondentů v bramborových a vůbec starých českých a moravských jídlech přímo řídila současnou výživářskou propagandou, případně staršími programy zdravé výživy z první republiky.⁴⁾

Do značné míry se kuchyně našich respondentů opírá o samozásobitelství ovocem a zeleninou. Pokud bychom se však na ni podívali očima Wendella Berryho důsledněji, napadlo by nás, že naši "alternativní" vlastně nejsou gurmáni. Sotva znají jeho vypjatou "radost z jídla", která nedočkavě nahlíží v odborném i labužnickém zájmu pod pokličky rendlíků.

Sklon k vegetariánství je všeobecný, ale jeho škála velice široká: od důsledného přístupu ("mrtvé myši se každý štítí, ale mrtvou krávu klidně jí" - J.Ž.), až po pouhou preferenci moučných a zeleninových jídel. Dotýkáme se tím jednoho z nejcharakterističtějších rysů našich "alternativních", totiž jejich hluboké tolerance. Ani v jednom případě jsme se nesetkali s vehementním zastáncem vegetariánské stravy či obávaným propagátorem

1) Jako "Euroindiáni" označují sami sebe lidé, kteří se snaží vnést do svého života a do našich podmínek prvky indiánské moudrosti, kultury a způsobu života.

2) Snahu našich respondentů vracet se ke způsobu života svých venkovských prapředků, budeme pozorovat i v jiných dimenzích.

3) U R.-vých měli v létě společenskou událost - "bramborové ostatky", při nichž se sešla rodina a početní přátelé. Před novou sezónou se pekly z posledních starých brambor bramboráky.

4) Právě v nich byla výživná hodnota brambor velmi zdůrazňována.

tohoto "jediného správného" typu výživy. Skoro všichni dotázaní ke své odpovědi např. dodali, že neodmítnou maso, pokud jim je někdo nabídne při jejich návštěvě.

Podobnou toleranci jsme našli i v případě alkoholu a kouření. Pouze dva z našich sedmdesáti respondentů jsou důslední abstinenti, kteří odmítnou nabídnutou skleničku. Méně pochopení jsme našli pro kouření. Nicméně jsme v souboru našli dva kuřáky.

Důvody k vegetariánství bývají uváděny především etické, méně často zdravotní. Zajímavou odpověď nám dal Jihočech I.S., milovník a ochránce přírody: "Většina lidí jí maso, ale není schopna zvířata zabít. Nechtějí se ušpinit, připadá jim to ohavný. Příznám se, že já zvířata zabírám a celkem mi to nedělá problémy. Protože maso občas jím a nevidím důvod, proč bych měl tu zodpovědnost házet na někoho jiného, jenom proto, že se mi to náhodou trochu nezamlouvá, ta krev a tak... Když někdo zabíjí kořata, tak to dělá tak, že je topí - což je to nejhorší, co může člověk udělat."

Většina domácností, které jsme navštívili, vlastní aspoň malou, častěji však velkou zahradu. Rozhodnutí odstěhovat se na venkov bývá spojeno s představou rozsáhlé zahradnické či zemědělské činnosti. Časem se však v tomto ohledu dostává určité vystřízlivění: jak lidé vrůstají do místních mezilidských vazeb, jak se dostávají k úspěchům (plynoucí do jisté míry i z nepoužívání chemických prostředků), jsou většinou původní záměry redukovány. Jsou však i případy obrácené - chuť k zahradnické a zemědělské činnosti časem roste.

Zejména u žen je častá záliba v bylinkaření - při návštěvách jsme si chutí pili bylinné čaje a mohli jsme si vybrat z mnoha druhů a kombinací.

Z hlediska našeho poznávacího záměru můžeme považovat za hluboce signifikantní otázku *oblékání a módy*. Na přístup "alternativních" k módě jsme už vlastně narazili v případě vlastnictví předmětů dlouhodobé spotřeby. Tam se ukázalo, že naši respondenti jsou vůči tzv. morálnímu zastarávání předmětů imunní. Totéž se potom potvrdilo v otázce týkající se módy v užším slova smyslu, tj. módy v odívání.

Ani jedna z našich respondentek a ani jeden z našich respondentů nepodléhá módním trendům, jež k nám přicházejí např. prostřednictvím módních časopisů. Je však třeba dodat, že přinejmenším většina žen (ale i někteří muži, např. z podskupiny umělců - výtvarníků) v našem souboru není vůči estetice odívání netečná. Má zjevně svůj vyhraněný názor, svůj

vkus, styl a z nich plynoucí nároky. Svou potřebu hezky oblékat sebe a svou rodinu realizují buď prostřednictvím druhé ruky (často doslova v second-hand shopech, nebo v církevních zařízeních) a ještě častěji vlastním šitím, přešíváním a přetvářením oděvů. Výtvoři vlastního vkusu a ruky jsou potom dlouho nošeny a opravovány. Pochopili jsme, proč je šicí stroj důležitým předmětem většiny "alternativních domácností". V odívání se projevuje ještě jedna obecná vlastnost našich respondentů - jakýsi druh věrnosti, který se vztahuje i na věci: "Když k něčemu přilnu, unosím to do poslední niti" - studentka A.P.

Někteří respondenti mají v obnošených, či výstižněji "ožitých" věcech dokonce zálibu. Poněkud extrémně vyjádřil O.S. svůj postoj výrokem: "Líbí se mi myšlenka, že nějakému chudému kurdskému uprchlíkovi ve Švýcarsku se ten ošklivý kabát nelíbí, a já ho nosím."

Nicméně, abychom věci nezjednodušovali: Jakýsi stín smutku leží na některých ženách - robinsonkách. Samota, jakkoli idylická, je přece jen jiný svět, než v jakém má smysl prezentovat nový plášť. Tuto městskou situaci a chvíli je však třeba oželeť v zájmu jiných radostí. Paní P., žijící na krásné samotě v zákřutu Vltavy, nám řekla bez trpkosti, s vědomím, že člověk nemůže mít všechno: "Vyjdu z domu, skočí na mě pes a v tu ránu je po módě."

Přirozená neplýtvavost, ekonomicky vynucená potřeba šetřit a nevelké přístrojové vybavení vedou v domácnostech k poměrně malé *spotřebě vody a elektrické energie*. Radikální a systematickou snahu po úsporách a případnou evidenci spotřeby jsme však zejména u "pestrých" nepozorovali. Spíše než o radikální jednorázové rozhodnutí a obrat ve způsobu hospodaření jde o permanentní korigující snahu. Velká míra neplánovitosti a tolerance vůči vlastní osobě i členům rodiny se projevila i zde - "nechci dělat doma dusno".

Podobně je tomu s hospodařením s *odpady*.¹⁾ Především: Je jich málo - věci se využívají do jejich fyzického opotřebení; jak jsme viděli, opravují se, předávají jiným, kterým se mohou hodit. V nakládání s odpadem patří naši respondenti k těm lidem, kteří žejrají, že není kam tříděný odpad odevzdat. Často se o vznik sběrného místa v obci sami aktivně zasazují. Někteří mají doma ve sklepě, v kůlně desítky kilogramů vytříděného papíru.

1) Objem a skladba odpadů by vůbec byly vynikajícími indikátory při studiu způsobu života.

ru, pytle textilu a plastů, koule uhnětené z hliníkových obalů a hromádky jiných kovů, řady starých lahví a marně čekají, že konečně nastane organizovaná příležitost je odevzdat. Od ostatních venkovských obyvatel se liší naši respondenti ještě v jednom na prvním pohled podružném, ale ilustrativním detailu: nespalují ve svých kamnech plasty - oblíbené palivo naší vesnice.

V minulých kapitolách jsme psali o tom, jak velké potíže přináší světu *turismus* a o snahách proměňovat náročný tvrdý turismus na ekologicky a sociálně vlídnější turismus měkký. U našich respondentů je to snadné: zůstávají doma, případně se vydávají "s dětmi na vandr". Většina po cestách ani netouží, vyjíždějí nanejvýš na nedlouhé turistické akce po Čechách, případně na Slovensko.

Jenom pět, šest respondentů by chtělo cestovat do zahraničí, nejčastěji na sever (Skotsko, Skandinávie). Bez sebelítosti však i oni zůstávají doma - podrobují se nedostatku prostředků a potřebám dětí. Dva starší respondenti, kteří rádi cestovali za studentských let, s přibývajícím věkem čím dál tím víc dokáží být o dovolené šťastní a spokojeni u nás. Odpor ke klasické zahraniční dovolené u jižního moře, navíc u aranzmá cestovní kanceláře, patří k reakcím, které zazněly v našem výzkumu unisono.

Přístup našich respondentů k trávení dovolených není vlastně snahou o měkký turismus. Z ekologického hlediska jej daleko předčí, neboť odpovídá radikálním požadavkům tzv. bioregionalismu /Sale, 1985/.¹⁾ Takové pojetí života "pestrých" je zato v přímém rozporu s futurologickou představou formulovanou v 30. letech, která počítala s "obnověným nomadismem, jímž člověk překoná svou domicilisaci a domestikaci" v duchu Buddhova výroku, že "svoboda spočívá v opuštění domu" /Teige, 1946: 16/.

Jak jsme naznačili, v širokém zorném úhlu lze do problému konzumního a skromného způsobu života zařadit i *vztah k sexualitě*. Psali jsme, že na Západě, přesyceném atmosférou "sexuální svobody", dochází v některých skupinách obyvatelstva k proměně, kterou můžeme nazvat "nová pruderie". Naši respondenti, jakkoli nevyrostali ve společnosti s "osvozenými" sexuálními postoji, reagovali způsobem, který by se mohl přiřadit k naznačenému post-modernímu duchu. Je to však spíše inklinace k tradičním hodnotám, která je vede ke zdrženlivému, příp. kritickému názoru

1) Podle bioregionalismu by se měl lidský život odehrávat v poměrně malém prostoro-
vém rámci, který odpovídá lidské evoluci, přirozeným lidským potřebám a prosperitě
ekosystému.

na "sexuální svobodu". Naši respondenti hovořili o potřebě prevence před náporom sexuálně exponované kultury, prevence prostřednictvím emo-
cionální výchovy. V tomto duchu reagovaly častěji ženy a křesťansky oriento-
vané osobnosti.

Mezi respondenty však panovala i v tomto bodě velká míra tolerance v duchu "je to každého věc, jen tím nesmí ubližovat jiným".

Samé omezení, můžete si říci. Přesto však, když jsme se našich hostitelů ptali na celkový životní pocit, slyšeli jsme odpověď: "cítím se šťastný". Jako by se u lidí, které jsme měli možnost potkat, znovu potvrzovala představa o bohatém životě, jehož docílujeme skromnými prostředky.

"BOHATÝ SVĚT SKROMNÝMI PROSTŘEDKY"

- to je myšlenka, kterou najdeme snad ve všech kulturách a dobách. Vytváří linii protikladnou lidské snaze mít stále víc a víc. Dnes, v kontextu ekologické krize nabývá na mimořádné naléhavosti a stalo se sloganem.¹⁾

Všimněme si, naši podezíravou pozornost poutá hlavně jeho druhá část. A znepokojuje nás. Ekologicky přijatelný způsob života však nemusí spočívat v pouhé redukci lidských potřeb. Naopak, může být provázen jejich rozkvětem. Tak, jak to naznačuje první část Naessova hesla. Ale můžeme jít dokonce ještě dál a říci, že bohatství našeho života není jakousi odměnou, dostavující se po statečné askezi. Proces je podstatně méně bolestivý; rozvine-li člověk zájem o potřeby duchovní povahy, jeho zájem o nakupování a spotřebovávání se vytrácí docela spontánně. U našich respondentů jsme nezaslechli ani náznak pocitu sebeobětování či heroismu v odříkání.

Všeobecný návod, jak v našich podmínkách žít bohatý život za pomoci skromných prostředků, podat nelze. Obraz, který poskytuje náš výzkum, naznačuje velkou pestrost životních modů. Jedno však lze říci s určitostí: hodnoty těchto "alternativních" leží nejen vně materiálních potřeb, ale také vně jejich vlastní osoby. Jsou vázány na určité společenství, řekl by G. Marcel. A dále - *spíše než v meditacích se realizují v činnosti*. I o tom píše Marcel v souvislosti s nadějí.

1) S jeho formulací a hlubším promyšlením je spojeno jméno A. Naesse /1990/.

Jsou to však, zvláště v kontextu současné české společnosti, docela zvláštní aktivity. Jak to vyplývá z profesní charakteristiky a jak to ještě uvidíme dále, nejde o práci, která je finančně výhodná, která se vyznačuje vysokým výkonem a může přinést vítězství v konkurenci. Naši "alternativní" vykonávají v zaměstnání i mimo ně činnosti, které jsou v jejich vidění naplněné zřetelným smyslem; konkrétní práci *pro jiné lidi a pro přírodu*.

Velký význam pro život těchto lidí má *rodina*. Ukotvení v rodině je - pomineme-li zmíněnou zájmovou skupinu starých mládenců - pro náš soubor charakteristické a v mnoha případech je dáno křesťanskou orientací.

Pěkná, bezpečná manželství, na něž se dá soudit z rozhovorů i z celkového klimatu v domácnostech, nápadně odlišují náš soubor od případů běžných v ostatní populaci. Podle vlastního vyjádření respondentů život plynoucí ve volném tempu a ve skromnosti rodině prospívá.¹⁾ Zmínili jsme se o tom, že rodiny jsou větší, než je v populaci průměr, že často a úspěšně žijí vícegeneračně.

Založení rodiny je chápáno jako významný a konečný životní krok. Tento pocit zodpovědnosti může být jedním ze zdrojů postoje vůči předmanželskému soužití. Jedna mladá dvojice z našeho souboru se rozhodla pro předmanželskou cestu "nové pruderie", či nového trendu "lásky bez sexu". Partneri jsou po starodávnu zasnoubeni. Ač bydlí ve společném bytě, sexuálně spolu nežijí. S radostí mi ukazovali zásunbní prstyňky, staromódní atribut manželského slibu a předmanželské čistoty. Jejich slova jsou spontánně, bez vědomí souvislosti, docela ve shodě s hrdiny uváděných západoněmeckých reportáží. Považují sexuální nekonzumnost za obohacení svého života.

Jak víme, provdané ženy jsou většinou v domácnosti a starají se o děti. Znamená to dodržování tradiční mužské a ženské role? Snad ano. Má ale řadu nedůsledností, například, že činnost a zájem ženy nejsou omezeny na vnitřní okruh rodiny. Stejně jako pro celou rodinu je i pro ni typické začlenění do širokého sociálního okolí, včetně veřejných aktivit v životě obce. Patriarchální dělba práce v rodině zřejmě nikterak nepoznamenala ani postavení ženy jako spolurozhodovatelky o způsobu života.²⁾ V mnoha případech se dokonce zdá, že to byly ženy, které přivedly manželství a rodinu na alternativní životní dráhu.

1) Nikoliv škodí v důsledku stresu z nedostatku prostředků, jak můžeme někdy slyšet a číst.

2) V našich rozhovorech byly ženy rovnocennými partnerkami svých mužů.

Narušení tradičního pojetí maskulinity a femininity můžeme pozorovat v některých případech i ze strany muže. Jeden z nejvýraznějších typů našeho šetření, ekologický aktivista O.S., se rád přiznal, že má "ženské záliby" - "rád vařím, aranžuji květiny, starám se o děti a tak". Toto zvláštní sebevědomí připomíná "alternativní supermanky", "changing men", přistupující ke světu se "soucitnou autoritou".

Nejnápadnějším rysem "alternativních" je jejich *otevření do širšího lidského společenství* a větší či menší míra mimorodinného altruismu. Rodinné prostředí není útočištěm před světem, je spíše bezpečnou základnou, z níž se do světa vychází. V tom spočívá zásadní rozdíl vůči běžné tzv. šťastné rodině, která má být uprostřed tohoto světa pracně vybudována a střežena jako Kafkovo Doupě, izolované a úzkostlivě opevněné vůči všemu, co se děje venku.

Paní R.V., která je s dětmi v domácnosti, se v Praze obětavě angažuje při nesnadném budování waldorfské školky a školy. Jedna z rodin, která je uvedena v našem adresáři, záměrně adoptovala postižené dítě. Jiná skromně žijící rodina už podruhé mezi sebe přijala uprchlíky z Jugoslávie.

V této souvislosti je třeba se zmínit o jednom neobyčejně zajímavém pozorování: v našem adresáři "alternativně žijících rodin" se vyskytlo několik případů tělesně či duševně závažně postižených dětí. Jejich rodiče nereagují na těžkou životní situaci tím, že by se uzavřeli do rodiny. Naopak, vyznačují se výraznou angažovaností na životě obce, obětavou prací pro ostatní lidi. Při nevelkém souboru a bez psychologického rozboru z toho lze jen stěží vyvozovat závěry. Lze nicméně vyjádřit domněnku, že přítomnost těchto rodin v našem souboru není náhodná, že právě osudová zasaženost rodiny nemocí dítěte vede její členy k hlubšímu pohledu na svět, k přehodnocování postojů a k hledání základních životních jistot a smyslu života.

S charakterem rodiny "alternativních" souvisí zdánlivě nevýznamný detail, totiž vztah k hospodám, restauracím, kavárnám, vinárnám. Ilustruje totiž dobře některé vlastnosti našich "alternativních" a rozdíl vůči představě, kterou o nich lidé běžně mají. Nesetkali jsme se s pohoršením nad představou vína, piva, cigaret, nespořádaného večerního a nočního života. Hospoda je často spojována s představou přátel, příjemné společnosti. Je to místo, kde se dobře vylézá z "doupěte". A je to místo, kde se dá i projednat leccos praktického pro chod města nebo vesnice.

Neboť častým zájmem a pracovní aktivitou těchto lidí jsou pokusy o *průběh života v lokálních komunitách* (poznali jsme jejich práci v Miroslavi, Olbramově, ve Valašských Kloboukách, ve Volarech a ve Žďáru nad Sázavou). Ačkoliv mají tyto snahy spontánní charakter, v rozměrech malého města je logické, že jsou v různé míře spojeny s institucí obecního či městského úřadu. Mezi našimi respondenty jsme se setkali se starosty, místostarosty, členy zastupitelstva, členy nejrůznějších komisí.¹⁾ Jejich aktivita ve prospěch obce však není institucionálně iniciována, nejde o realizaci "pokynů shora".

Zmínili jsme se už o postavě jednoho železničáře: v posledních letech napsal a vydal útlé knížky "Pověsti šumavských horalů", "Kniha o volarských božích mukách", pro děti "Pohádky ze šumavských lokálek" se železničářskou tematikou a "Volarské seníky".²⁾ Je fotoreportérem událostí ve městě i v okolní krajině a městským kronikářem. Organizuje ve Volarech amatérský divadelní soubor: "Šmejdím po starých papírech na půdách a ve sklepích. Objevil jsem ve věcech na vyhození soupis německé krásné literatury o šumavské oblasti. Tam byla zmínka o německé hře o Volarech. Začal jsem pátrat v archivech a knihovnách. Nakonec mi ji poslali z knihovny v Praze. Je krásně psaná švabachem. 'Drama lásky a zrady na Zlaté stezce', o novokřtěncích z 16. století, o pašování soli." R.K. přemluvil "jednoho muže ze sousedství", aby dílo přeložil. Sám hru s volarskými ochotníky uvedl na scénu. Měla ve městě úspěch.

Amatérské divadlo sehrává roli i v obrození života ve Žďáru nad Sázavou. Jeden z našich respondentů V.B., strojník ve Žďasu, patří do skupiny ekumenicky orientovaných katolíků, která při sezení v místní restauraci navrhla kamarádům - pivním "štamgastům" naprosto odlišné orientace, že by mohli na velikonoce společně připravit pašijové hry. Lze si představit, jakou roli v životě města měla a má několikaměsíční intenzivní divadelnická spolupráce mezi lidmi tak různými. Nemluví o plně navštíveném a reprízovaném představení samém.³⁾

1) Poznamenejme však rovnou, že mnozí z nich na podzim roku 1992 hovořili o vývoji ve své obci a o svém současném postavení s určitou trpkostí. Narážejí na pasivitu a sobectví svých spoluobčanů příliš často. Většinou ani nechtějí v příštím volebním období kandidovat. Jsou zklamáni i "velkou" politikou.

2) Všimněme si, jak se - z hlediska futurologických teorií charakteristicky - i tyto knižní tituly váží k místní komunitě a k regionu.

3) Viděla jsem reprízu na velikonoce 1993. Byla to velkolepá událost významná nejen pro samotný Žďár, ale i daleko mimo něj. V květnu bylo představení uvedeno v Třebíči, Českých Budějovicích i Praze - Břevnově při oslavách tisíciletého výročí založení kláštera.

A do třetice divadelnická iniciativa M.V., starostky malé obce Olbramov v západočeském pohraničí. Přistěhovala se sem před lety z Prahy. Věnuje prostřednictvím své neplacené funkce vesnickému společenství léta života, která jiní investují do budování a opevňování osobních jistot. Organizuje ve své a ve vedlejších obcích dětské divadlo a výtvarný kroužek. Ačkoliv se nepovažuje za praktikující katoličku, stará se, aby byly v obci a okolí obnoveny a udržovány zchátralé, často již zániku předurčené kapličky. Iniciuje a provádí řadu dalších akcí, které jsou mimo rámec jejich úředních povinností.¹⁾

Manželský pár R. postavil na nohy kulturní a společenský život v jihomoravské Miroslavi. Organizují přednášky, koncerty, společenské události jako je jarmark U Floriánka. Zasadují se o rekonstrukci zámku ve městě, paní L.R. se věnuje vydávání městského Zpravodaje. To všechno není snadné v pasivním klimatu dnešního malého města, navíc sídla s přerušenu tradicí - Miroslav byla do války převážně německá.

Lidé takto angažovaní na obrodě života v malých sídlech nejsou vždy starousedlíky, ba dokonce ani jejich potomky. Jednoduchá představa o "návratu ke kořenům" by asi byla nemístně romantická. V čele rodičů se nového života stojí často "náplava", jak se nehezky říká přistěhovalcům. Tato "náplava" s citem pátrá po zaslé místní tradici. A jsou to často naopak místní obyvatelé, kteří pasivně přihlížejí snahám přistěhovalců. "Starostko, ztvrdl ti cement," podotkl místní olbramovský kolemdoucí, přihlížející jak se starostka - bývalá Pražačka se skupinou svých pražských kamarádů tuží na návsi.²⁾

Plně se potvrdily naše úvahy o roli venkova v hodnotovém zaměření ekologicky orientovaného způsobu života. Všichni respondenti projeví *pozitivnější postoj k vesnici než k městu*. Ač jsou "alternativní" většinou svým rodištěm či minulým bydlíštěm městští lidé, mnozí z nich zdůrazňují se zvláštní hrdostí, že městu už odvykli, a dokonce že jim pobyt ve městě dělá potíže. "V Brně je to unavující, včetně detailů, že je tam dlažba a tady je člověk zvyklý chodit po trávě. Tam jdu po České a plížím se kolem zdí, protože je tam příliš mnoho lidí" - říká paní Ž., žijící na samotě pod Chřiby.

1) Na těchto činnostech se podílejí vojáci náhradní služby. I jiní respondenti hovořili o "náhradnících" jako pomocnících v práci pro obec.

2) Když jsem po roce při dokončování této knížky navštívila Olbramov podruhé, dozvěděla jsem se potěšitelnou zprávu: Čtyři staré obyvatelky obce, inspirovány zjevně úspěšnou divadelnickou aktivitou svých vnuků, chtějí nacvičit pod vedením starostky své představení. Rozhodují se mezi "Princeznou Pampeliškou", na niž si vzpomínají z dětství, a "Maryšou".

Paní J.S. z jihočeského statku: "Když jsem dlouho ve městě, začínám být agresivní. Když do mě někdo strká, mám chuť mu to vrátet." A "Euroindián" V.F. z nedalekého malého města soudí: "Ve městě čeká člověk akorát na smrt."

V rozhovoru s rodinou Š. syn prozradil: "My bysme maminku už odsád nedostali." Matka přiznává: "Já vám řeknu příklad, já ráno vycházím z domu, jdu na autobus, a jedu úplně sama. Když si představím ten spěch v metru a stres, abych stihla píchačky... tak to je rozdíl... Je tu dřina, ale nejsou tu stresy."

R.K.: "Když jsem dojížděl za ženou do Prahy, myslel jsem si, jak budu chodit za kulturou, ale vždycky jsme skončili na Václaváku v kině. Ve Volarrech se dostanete za kulturou častěji."

Většina dotázaných na vesnici nebo na malém městě již bydlí. 12 z dotázaných rodin se odstěhovalo z pohodlných podmínek ve městě na venkov - často na úplnou samotu. Nejčastěji jde o pozvolný proces: původně víkendové a prázdninové pobyty na chalupě se postupně prodlužují; je třeba zalít rozšiřující se záhony, přibudou králíci a slepice a rozhodnutí je na spadnutí. Lidé, kteří se takto rozhodli, měli ve městě zaměstnání, zařízený byt. Neřešili odchodem z města bytovou tiseň.¹⁾

Zajímavé jsou však i výroky respondentů žijících ve městě. I oni hovoří s výraznou sympatií o venkově a chystají se v bližší či vzdálenější budoucnosti se na venkov odstěhovat.²⁾

Venkov otevírá lidskému životu další životní dimenze také díky soužití se *zahradou a domácími zvířaty*. Práce na zahradě, případně na poli je nejen zdrojem částečného nebo úplného samozásobitelství zeleninou a ovocem. Je rozšířením vztahu člověka ke světu. Jenom v jednom ze 70 případů jsme se setkali s prohlášením, že respondentka nemá zahrádku a že jí práce s půdou nic neříká.

Atmosféru ve většině "alternativních" domácností přirozeným způsobem doplňovala přítomnost psa. Vždy byl uznáván jako člen rodiny; v

1) Život na vesnici, zvláště na samotě, je ovšem podstatně obtížnější než ve městě. Je zapotřebí psychické, ale často i fyzické pevnosti, a také nadšení, má-li člověk ve svém rozhodnutí vytrvat.

2) Změna v hodnocení města a venkova, k níž došlo během posledních dvou desetiletí, je nepochybná a sociologicky prokazatelná /Librová, 1985/. Neváže se jen na specifické skupiny lidí. Blažek /1991 a: 12/ uvádí, že víc než 52% obyvatel měst se vyjádřilo, že by se rádi přestěhovali na venkov.

ostatních domácnostech vyjadřovali touhu psa mít, ale právě svou láskou ke psům zdůvodňovali fakt, že jej za současných bytových podmínek nemají. Takoví lidé hovořili ze široka aspoň o svém vztahu k nějakému "cizímu" psovi - ze sousedství, z prázdnin.

Zvláštním případem vztahu k venkovu a půdě je rozhodnutí obnovit *zemědělské hospodaření na rodovém statku*. I.Z., zoolog, autor odborných publikací, takové rozhodnutí udělal. Má plány navýsost ekologické: své pozemky podél potoka chce zatravnit, podpořit tvorbu meandrů, jinde vybudovat meze. Není snilek - je si vědom materiálních těžkostí, před nimiž soukromý zemědělec v roce 1992 v Čechách stojí. Proto mluví zdrženlivě a podmíněně. Už dnes však jeho práce v zemědělské krajině má smysl: "Zajímavá věc. Když jsme sem před lety jezdili, všechny pole byly spojené. Jak jsme získali ten pruh půdy, tím, že jsme ty pole rozdělili, tak se vytvořily dvě meze. Došlo k rozčlenění pozemku, ke střídání plodin. A jak jsem tady koroptve předtím nikdy neviděl, tak najednou vyvedly dvojce koroptve mláďata. Oboje po osmnácti kusech."

Navštívili jsme manželské páry, které si předsevzaly, že *zrenovují venkovskou usedlost* získanou z restitucí, často danajský dar pro jeho zchátralost, finanční i pracovní břemeno. V žádném případě nešlo o vylepšování komfortu dobře obyvatelného domu nebo bytu. Všichni "alternativní" budovatelé tvořili základní podmínky pro obyvatelnost, případně se snažili vrátit sídlu jeho bývalou podobu. Majitel pily z restituce Z.Ž.: "To nemůže jeden člověk zvládnout... Rád bych použil prostředků z podnikání na upravení tady toho všeho. Vrátit to tam, jak to bylo, existuje obsáhlá kronika, maminka si všechno pamatuje... Tady to bylo tak dokonale ekologicky, a přitom ekonomicky... Využití vodního pohonu kombinací se spalováním pilin, malá elektrárnička, žádný odpad. Nepodaří se to úplně vrátit, ale je to takový vzor."

Imponovalo nám, když jsme zjistili, že tito unavení stavitelé dovedou odložit zednickou lžici a najdou si čas pro neplacenou práci pro jiné lidi a pro obec. Je ovšem zároveň pravda, že tito stavebníci mohou počítat s "brigádnickou" pomocí přátel.

Naši respondenti mají početné *přátelské a sousedské kontakty* v místě bydliště. Za těmi, kteří se přistěhovali z města, dojíždějí navíc jejich městští přátelé, jakkoliv počáteční návštěvnícká horlivost, způsobená patrně atraktivitou místa a životního způsobu, někdy postupně ochabuje.

Jinou sférou aktivit, které naplňují lidský život, je *pomoc přírodě*. Zvláště

výrazná je u respondentů našeho "zeleného" podsouboru. H.M. je znalec, milovník a hlavně obhájce sov a dravých ptáků. Výzkumu hnízdišť věnuje téměř všechny volný čas. Je svobodný, a tak do něj investuje vydělané peníze. Také P.H. věnuje velkou část svého podnikatelského zisku a téměř všechny volný čas na ochranu dravců. Učarovali mu rarohové. K.Z. si zvolil své zaměstnání tak, aby mohl naplňovat svou lásku ke zvířatům - to je onen inženýr pečující v zoologické zahradě o kopytníky; ve volném čase se věnuje ochraně puštíků a jiných sov.

Někteří z "alternativních" si uspořádali svou existenci tak, že svou životní orientaci mohou realizovat ve své *profesi*. Pak svému zaměstnání - sociální práci, ochraně přírody, umělecké tvorbě - zcela propadli. Musí sami sebe hlídat a korigovat, aby se od něj dokázali odtrhnout. Někdy naopak platí model: zaměstnání jako prostředek minimální obživy a velká práce v naznačených dimenzích mimo ně.

Špatně bychom odhadovali, kdybychom podle některých postojových rysů našich respondentů čekali zamítavý vztah k *privátní podnikatelské činnosti*. Většina z nich podniká. Je to však zvláštní podnikání: šití hraček, rezbářská výroba betlémů, malovýroba střešních krytin, pokus o alternativní soukromé zemědělství, prodej náboženské literatury, provoz pily z rodového majetku a podobně. Tito lidé nemají žádný z běžných záměrů podnikatelů: zbohatnout, dále investovat, prorazit a vyniknout. Jediný skutečně úspěšný podnikatel v našem souboru vydělává, aby mohl podpořit ochranu dravých ptáků na Moravě.

Proč tedy naši respondenti vůbec podnikají? Zdá se, že se chtějí vymáknout ze závislosti na institucích, z nutnosti někam se v určený čas dostavit, "cviknout si".¹⁾ Těmto vyhraněným a vnitřně svobodným osobnostem je proti mysli spoléhat se na řízení někým jiným. Zejména však nechtějí dělat něco, co má mlhavý či pochybný smysl. Podnikání je pro ně cestou, jak si uvolnit ruce od nesmyslné činnosti státních podniků, v nichž byli dřív nuceni pracovat. Asi odtud v našem souboru tolik zběhů ze "zajištěné existence".

Ostatně, sami jsme se během výzkumu přesvědčili, že pokus o "alternativní" život může ztroskotat tam, kde není podložen majetkovou nezávislostí. Dostavili jsme se k jednomu respondentovi, který se svým horským alternativním hospodářstvím právě končil - dostal výpověď, proto-

1) Je třeba vzít v úvahu i fakt, že izolované bydliště mnohým znemožňuje pravidelnou docházku či dojíždění do zaměstnání.

že hájenku, v níž bydlil, mu Státní lesy prodaly nad hlavou za okolností, které nemohl ovlivnit¹⁾

Naši respondenti jsou do té míry zaujati svou prací pro obec, přírodu a rodinu, že nemají žádnou zálibu, kterou jsme si zvykli označovat jako koníčka, hobby. Jejich aktivity, organizování amatérského divadla, šití kostýmů pro vystoupení dětí, pomoc při obnově kostela, ale dokonce ani pěstování zeleniny pro zásobování skromné domácnosti za klasického "koníčka" tak docela brát nelze. A sbírání známek, vláček, kaktusářství, to jsou pro tyto lidi příliš titěrné a okrajové činnosti, které nemíří v lidské existenci dost hluboko. Jeden respondent na naši otázku po jeho koníčcích nebo jiných drobných radostech odpověděl s omluvným úsměvem: "Nemám drobné radosti, mám jenom velké radosti."

Tomu odpovídá i vlašný až odmítavý vztah ke sportu. Většina respondentů se dívá na sport buď jako na ztrátu času, nebo na "něco, čeho smysl mi uniká". Z tohoto názoru vyjímají turistiku a vodáctví. 6 ze 70 dotázaných sport dříve pěstovalo, 2 dokonce závodně. Mluví však v minulém čase - výkonnostní sport opustili poté, co zjistili, že na ně klade velké časové i jiné požadavky. Ostatně, někteří "alternativní" organizátoři života obcí a ochrany přírody nemají se sportovci dobré zkušenosti. Přijdou-li do místního sportovního oddílu s žádostí o pomoc při nějaké akci, většinou se nesetkají s pochopením. Uvedený nízký podíl sportujících je zvlášť výrazný, pomyslíme-li, že lidé v našem souboru jsou jinak neobyčejně aktivní, vnoření do sociálních a kolektivních činností.

Aktivity, o nichž jsme se zmínili, ovšem člověka obohacují. Jsou nicméně jevovou stránkou vnitřního života, který zůstává sociologickému pozorovateli povětšinou skryt. Těžko se na něj táže, obtížně odpovídá. Často jej ani jeho nositel nemá sám pro sebe dost verbalizovaný. Přece však existují dimenze, ve kterých taková komunikace možná je. Jednou z takových dimenzí, ležících u základů života našich dobrovolně skromných respondentů, je *náboženství*.

Během výzkumu se potvrdilo, že náboženské postoje jsou se způsobem života, zvlášť s jeho dimenzí skromnosti, pevně spjaty. Především: téměř všichni respondenti se přihlásili k nějakému typu víry. Jenom 3 ze 70 respondentů se prohlásili za ateisty.

1) Měl předkupní právo, které prodávající nerespektoval. Roli údajně sehrála jeho přísnost strážce chráněné krajinné oblasti, která křížila plány starostovi obce.

V souboru jsme se setkali s řadou věřících a praktikujících křesťanů různé konfesní příslušnosti. Toto zařazení však stojí pouze v pozadí jejich víry - u všech bylo výrazně rozvinuto ekumenické vědomí i jednání. Naši respondenti se distancovali od konfesního zařazení, které by je izolovalo vůči jiným křesťanským vyznáním, ale i vůči jiným náboženstvím. Jejich víra je někdy dokonce jakýmsi náboženským eklekticismem, vlastní samorostlou syntézou křesťanských i mimokřesťanských směrů a postojů, které tito lidé během svého duchovního hledání poznali. Poněkud nás překvapilo, že jsme se nesetkali s jednoznačnými vyznavači východních náboženství, jakkoli stopy těchto vlivů byly z rozhovorů zřejmé.

Výzkum potvrdil, že se obnovuje sociální role faráře na malém městě a na vesnici. Zejména otevření a tolerantní mladí duchovní tu stojí při obnově společenského života. Padla však - zejména s odkazem na minulost - i zmínka o duchovních osobách, které aspiranty víry v určité etapě života spíše odrazovaly. V některých rozhovorech byla výrazně kritice podrobena minulá i současná praxe církví jako institucí i stinné stránky "tradiční" víry a morálka praktikujících křesťanů.

Většinu v našem souboru tvořili ti, kteří se nám svěřili se samorostlým, spíše neurčitým pocitem víry v existenci nějakého vyššího principu. "Svět má smysl. Od kořínků trávy až po galaxie" (J.K.). Spojení Boha s přírodou a poznání Boha prostřednictvím přírody je velmi charakteristické pro víru, s níž jsme se ve výzkumu potkávali.

V některých případech šlo o panteistické chápání světa: "Přírodu jsem si přímo zbožštil" (K.Z.). Nebo jindy: "Bůh může být podle mých představ zakletej v nějakým bílým pahorku nebo v kameni" (M.V.). Prvky panteismu má i víra křesťansky vychovaného I.Z., který kdysi jako ministrant přísluhoval páterovi Vaňákovi: "Já si myslím, že Bůh je všechno. Celá příroda a všechno, co nás obklopuje. A kdo chce být dobrý člověk, ten může být, aniž by chodil do kostela. To není podmínkou."

Jindy jsme slyšeli zralé výpovědi o jistotě křesťansky pojímaného Stvořitele či Hybatele vesmírem: "Jsem přesvědčená o tom, že lze poznat Boha prostřednictvím přírody. Když o tom začne člověk trochu přemýšlet, musí dojít k tomu, že to není jenom Příroda s velkým P, ale že tady je Stvořitel a že tady je Láska" (M.F.)

Autoři koncepcí "greening church" by se zadostiučiněním vyslechli vyznání svědčící o senzualistickém přístupu k víře a některých prvcích mystiky: "Do kostela chodím v zimě; v létě jdu v neděli dopoledne raděj na

zahradu. Když slyším, jak v bazilice zvoní zvony, pak ve farním kostele zvoní zvony, od těch osmi do desíti podle toho, jak kde začínají, jsem tam zklidněnej víc, jak v tom kostele. Tam vždycky sedím v rohu a nudím se... Já su nespůj z toho, že je tam takovej řád - písnička - mluvení - písnička - mluvení" (M.Š.). Časté byly zmínky o tom, že pro víru je důležitá i estetika prostoru kostela.

Rozhovor o náboženské víře potvrdil, že ačkoliv se respondenti výrazně odklánějí od technokratického a ryze racionalistického vidění světa, ani v nejmenším se neuchylují k nějakému vizionářskému či blouzniveckému přístupu. Obecně vyjadřovali názor, že s pouhou intuicí nevystačíme, všeobecné a humanitní vzdělání je důležitou složkou lidské osobnosti. Zmíněný "Euroindián", který postupně likviduje předměty ve svém bytě a chce omezit svůj majetek na to, co k životu nezbytně potřebuje a co se vejde do jeho tee-pee, váhá, co s posledním krokem - s knihovnou (mimořádně, obsahuje hlavně historické a uměnovědné knihy).

Neodmyslitelnou součástí "bohatého života skromnými prostředky" je *umění*. Děti i dospělí v těchto domácnostech provozují aktivně hudbu; hudební nástroje i přístroje na reprodukci zvuku patří, jak jsme se již zmínili, do inventáře jinak skromně vybavených bytů. Oblíbeným žánrem je folk, následuje vážná hudba. Soukromý zemědělec D.M. si i při svém náročném zaměstnání najde čas pro pěvecký kroužek evangelického sboru ve své obci.

Obrazy na stěnách bytu jsou nejčastěji reprodukce uměleckých děl velkých světových autorů, časté jsou však i originály. V tom případě jde většinou o díla samotných obyvatel nebo jejich přátel. Z našeho hlediska není podstatné, zda jde o amatérské výplody nebo o galerijní kusy, které jsme viděli v bytech tří profesionálních výtvarných umělců.

Schopnost ocenit umění úzce souvisí s jiným darem, se schopností vidět půvab a krásu v malých věcech a zdánlivě všedních chvílích a umět se z nich radovat. Řekla-li nám A.P. "mám radost z každé malé věci", nebyla v rozporu s již citovanou formulací na první pohled protikladnou: "neznám drobné radosti, mám jenom velké radosti".

Není to snadný moment rozhovoru, kdy sociolog klade respondentovi obecnou otázku na jeho vztah k jiným lidem a na to, zda se cítí být na světě šťastný, nebo nešťastný. Naši hostitelé se nezlobili pro dotěrnost a odpovídali rádi. Až na jednoho všichni příznávali, někteří spontánně, jiní s

trochou váhání, že si nemohou pomoci a navzdory nejednoznačným zkušenostem vždycky znovu musejí lidem důvěřovat.¹⁾

Otázka po pocitu štěstí sice nevyvolala ostentativně rozjásanou reakci, jakou známe od členů charismatických sekt, ale (až na jeden případ) vyloučení pocitu životního neštěstí.²⁾

"Jsem šťastný, ale v pocitu štěstí jako cizí tón vnímám tlaky ekologické," řekl V.R. Zástupce starosty v malém jihočeském městě D.J. vidí omezení svého štěstí v jiné skutečnosti: "Když má člověk bohatý stůl a vidí, že jiný strádá, tak mi tak moc dobře nechutná." Výrok, který jako by ilustroval A. Naessem formulovanou normu univerzalizmu, podle níž nechci mít to, co si nemohou dovolit jiní /Naess 1992: 212/.

"Já jsem šťastný člověk," říká matka těžce zdravotně postižené holčičky, "jen občas mám takové... Ale mám pocit, že to, co žiju, že jsem na té koleji, na které mám být."

Na závěr této kapitoly ocitujme ještě slova jednoho "zeleného" s výraznou příměsí pestré barevnosti: "Spíš by se dalo říct, že šťastný, protože je to otázka kvality a kvantity. Okamžiky štěstí jsou vzácnější, ale jsou tak intenzivní, že v globálu bych řekl, že ta miska převažuje. Jsou okamžiky, kdy jsem šťastný, že na tomto světě jsem, že jsem dostal šanci, že se můžu dívat na hvězdy, že vidím tu rozmanitost (v přírodě - vysv. H.L.). Musím to umět sečíst dohromady, a pak vidím, že je to prostě závratný... Jednou z největších schopností lidí je schopnost obdivovat" (M.J.).

O DŮVODECH A ZDROJÍCH

Odpověď na otázku PROČ bývá vždycky nesnadná. Platí to také, budeme-li se ptát, proč lidé dobrovolně volí skromný život. Ukázalo se totiž, že jeho zdroje nemají zřetelného společného jménovatele; není zalo-

1) Docela jiný obraz dává dotazování v souboru reprezentujícím celou populaci. Mezinárodní "European Value System Study" z roku 1991, postavená na vzorku 2109 osob, konstatovala: 25% z české populace soudí, že se ostatním lidem dá důvěřovat, zatímco 72% si myslí, že je třeba být opatrný.

2) U této otázky přináší citované šetření v celé populaci rozdíl méně výrazný: 7% odpovědělo, že se cítí "velmi šťastní", 71% "šťastní" a 2% z dotazovaných se vyjádřila, že se "vůbec necítí šťastní".

žen na jedné myšlence ani na přímé nápodobě. Vyloučit se dá i přímá inspirace filmem, pořadem v televizi nebo četbou. Lidé v našem souboru se nehlásí k žádné ideologii (pokud za ni nepovažujeme myšlenky křesťanského náboženství), jakkoli letmo vzpomínají, že prošli vlivem jógy, makrobiotiky, východní filozofie. Jejich motivem není ani snaha po odlišení od ostatních, typická pro postoj sekt. Je ilustrativní, že jsem po prvních zkušenostech musela ze scénáře rozhovoru vypustit jakoukoliv formulaci typu "žijete jinak než jiní lidé"... Nic ani nenasvědčovalo, že by naši respondenti chtěli životem ve znevýhodněných podmínkách sami sobě dokázat meze svých schopností, odolnost a vytrvalost - důvod, který hraje roli u těch, kteří odcházejí žít do drsných a odlehklých oblastí.¹⁾

Rozhodnutí o životním způsobu je *založeno individuálně*. Vzniklo jako autentický a tvořivý výsledek duševní práce. Primárně vyplývá z vnitřního ustrojení osobnosti, je zakotveno v hlubinných psychických strukturách.²⁾ Respondenti sami mají pocit, že vlastně nemají na svém rozhodnutí zásluhu. Charakteristické je jakési fatalistické vyjádření - "myslím, že je to moje cesta".

Ostatně, jenom velice volně zde můžeme hovořit o *rozhodnutí* změnit způsob života. Častěji jsme mohli pozorovat jakési postupné přetváření či krystalizaci, zvládnání daných podmínek a dosavadního běhu života. Jde o "etikou reflexi souřadnic vlastního osudu", která ani nebývá racionálně podložená /Rozbořil, 1992/. Podobně se ukázalo, že není výstižné mluvit o "záměrné skromnosti". Jak jsme ukázali, skromnost v lidí v našem souboru není uskutečněním jejich záměru. Spíš je tedy na místě používat spojení "*dobrovolná skromnost*".

T.R., obětavý organizátor kulturního života v malém městě, dokonce s jakýmsi sebepodezíráním říká: "Nemáme na to (pole, hospodaření, dům, shánění - vysv.H.L.) talent. Možná, že děláme tu kulturu proto, že jsme líní, že se nám nechce motat kolem pole a baráku."

S tím souvisí i charakteristická *volnost* a *nerigoróznost* v přístupu k životu, s nimiž jsme se opakovaně v rozhovorech setkávali - další rys odlišný od "alternativního" způsobu života, který vyplývá z povinností a

1) Měli jsme možnost hovořit pro srovnání se skupinou expedice Environmentálního programu Antarktis, která chce testovat právě meze skromného způsobu života.

2) Jak již o tom byla řeč, je pravděpodobné, že tato klíčová okolnost zakládá šanci na trvalost těchto forem způsobu života.

pravidel ukládaných komunami, z ideologie sekt, hnutí či programů.¹⁾ Naši "alternativní" jsou k sobě i k okolí maximálně tolerantní: Na mou otázku "proč nemáte auto?", odpovídá mírně zaskočený J.S.: "Nevím... nemáme... Já dokonce neříkám, že nikdy nebudeme mít, ale nemáme..."

Václav Bělohradský /1990/ píše o lidech *eticky odpovědných*, orientovaných pouze vnitřním pocitem povinnosti, a o lidech *eticky přesvědčených*, schopných prosazovat za každou cenu svou pravdu. Naši "alternativní" jsou v tomto ohledu vyhranění - nehlásí se k žádnému přesvědčení, pouze ke své zodpovědnosti vůči lidem a světu.

Nechci tím říci, že skromně žijící lidé nemají ucelený názor na svět. Naopak, skoro ze všech rozhovorů vyplynulo, že o svém životě, zejména v kontextu tragiky a rizik tohoto světa, hluboce uvažují, a to jak v dimenzi obecné, tak zejména v dimenzi docela praktické. Tato osobní filozofie však koreluje s jejich způsobem života jen docela volně, na úrovni celkového životního postoje. Snad je typické i to, že se ve většině případů neodvzovala od postojů teoreticky vyjádřených filozofickými autory či jinými autoritami.²⁾

U zdroje života, který popisujeme, však neleží ani záměrný pokus o tzv. seberealizaci, pokud pod ní chápeme důraz na rozvoj vlastní osoby a její osvobození od závazků vůči lidské společnosti. V 60. letech v západních zemích usilovali o takovou seberealizaci tisíce mladých lidí. Osvobození od povinností jim zároveň přineslo břemeno úzkosti a nejistoty.

Dnešní "alternativa", o níž se zajímal náš výzkum, není "občanským únikem".³⁾ Jde výrazně o *sociálně angažovaný způsob života*. Jejich svoboda je orientovaná k zájmu o okolní svět, k pomoci lidem a přírodě. Jejich klidný a samozřejmý, pevný program postrádající životní postoj je vlastně onou "do neznáma prodlouženou aktivitou" /Marcel, cit. dílo: 28/.

Poněkud překvapivě a v rozporu s vývodů Inglehartovými se zdá, že roli jakéhosi "spouštěče" duchovnější orientace mohou někdy hrát *omezené materiální možnosti* mladých lidí a mladých manželských párů. Máme

1) V historii Evropy i jiných kultur bychom našli desítky, snad stovky takových hnutí a programů. Zmínili jsme se o pokusech české meziválečné avantgardy prosadit sociální, zdravotní a architektonický program nového životního stylu minimalizujícího lidské potřeby.

2) Psycholog by spíše hledal motivy "alternativních" v jejich silně rozvinuté emočnosti, která se navenek projevuje např. zájmem o umění.

3) Vliv myšlenkového proudu 60. let jsme nicméně u několika respondentů středního věku pozorovali. Byl skutečně nápadný menším zapojením do sociálních vazeb.

zde co činit s určitým typem racionalizace - zde doslova "z nouze ctnost". Jakmile je jednou skromný životní modus přijat, jeho nositelé v něm potom (zejména, je-li podpořen názorem výrazné osobnosti v okolí nebo informací o trendech na Západu) setrvávají, i když by si mohli svou materiální situaci "vylepšit" (např. po dokončení studia, jakmile odrostou děti, apod.). Ochota žít skromně nemusí být tedy jen důsledkem rozmrzelosti z přesycení.

Podle rozhovorů je pravděpodobné, že zdroje "alternativních" postojů a způsobu života je možno hledat v *dětství*. Je přitom zajímavé, že se dotázaní (aspoň v početně převažující věkové skupině třicátníků) sami nedomnívají, že by na jejich životní postoj měli vliv rodiče. V souvislosti s podstatnými událostmi svého dětství se zato zmiňují o *prarodičích*, většinou o prarodičích žijících na venkově. "Děda" či babička jsou v jejich vidění učitelé hodnot i dovedností jejich současného života. Sehráli roli společníka, experta, autority a vůdce. Jihočeský "Euroindián" V.F. nám vyprávěl: "Děda měl rád přírodu. Moc ji měl rád... Děda měl jeden velký dar - že uměl rozmlouvat se stromama. Samozřejmě, že jsem na to nepřišel hned... Krátce před smrtí šel děda po zahradě, přišel k jabloni a říká: 'Holka, my půjdeme spolu'."

Ne tak mysticky, ale neméně plasticky vzpomíná ochránce dravců H.M. ze slováckých Březolup: "Kolikrát sem s tím měl problémy, že jsem utékal a dycky za dědečkem. Pomáhal sem mu, když přivezli tenké kmeny z lesa, pomáhal sem mu řezat s pilkou, učil mě dělat březové metly, učil mě dělat hromadu věcí, které měly vztah k té přírodě a k tomu zemědělství, a mě to prostě strašně bavilo. Takže, když mě obyčejně naši večer hledali, tak sem byl u dědečka, i když sem to třeba někdy měl zakázané."

Ochránce přírody V.M. ze Slavičína cituje svou babičku, která se zlobila, když s dětmi svého věku chytal do krabice motýly: "Ogaři, pusťte jich. Pán Bůh jich stvořil, a vy jich včíl chytáte."

Starší respondenti (50,60 let) vzpomínají v naznačeném duchu spíše na své rodiče. Z kontextu přitom neplyne, že by v případě starších respondentů šlo o projev tzv. pozdní poslušnosti /Lorenz, 1991: 65/, kompenzující někdejší mezigenerační konflikt. Zdá se, že adekvátní výklad vlivu rodičů a prarodičů asi bude třeba orientovat nikoliv psychologicky, ale spíše historicky, tj. vzhledem k dobovým vlastnostem uvažovaných věkových kohort:

V kritickém postoji většiny mladých "alternativních" k rodičům se odráží smutný úděl dnešních českých padesátníků a šedesátníků. Prožili

velkou část své existence ve společnosti, která kráčela bludnou dráhou socialismu.

Téměř určitě se tu však uplatňuje i obecnější důvod, přesahující hranice politického osudu naší země: Otcové a matky dnešních třicetiletých představují svět moderny (otcové se stali kolečky v chodu industrializace a zcelovali těžkými stroji lány, matky sháněly a nakupovaly), zatímco svět dědečků a babiček je pro ně (jistě idealizovaným) světem tradice, v níž je smysl existence zřetelný.

Vedle tématu "děda, babička" dominovala v rozhovorech při hledání zdrojů způsobu života vzpomínka na místo, kde člověk vyrůstal. Na událost či příběh z dětství vázaný na určitou krajinu.¹⁾ Evokace prarodičů, příběhu a krajinného místa byla často propojena. Řada "alternativních", a to zejména "zelených", však vyrůstala v krajině i pod vlivem trampingu. Jeden výřečný respondent mluvil o "obchvatu trampingu". Navzdory různosti v motivaci ekologicky příznivého života můžeme říci spolehlivě jedno: Žádný z našich respondentů nevyrostl bez kontaktu s přírodou!

Zároveň však, na první pohled nelogicky, se ukázalo, že jsou to lidé mající dlouhodobější zkušenost s prostředím města, většinou města velkého; ve městě bydleli, studovali, apod. Schopnost ocenit malé sídlo a krajinu na základě kontrastu vzhledem k městu patří k základním zdrojům jejich současného životního postoje.²⁾

Několikrát nás při rozhovorech s manželskými páry napadlo, že způsob života vtiskuje rodině žena. Sociologie rodiny nás v takové hypotéze podporuje; některé studie potvrzují starou metaforu, že žena je v rodině oním krkem, který hýbe a točí hlavou. V našich manželských párech byly ženy například častěji iniciátorem odchodu z města na venkov, častěji inklinují k náboženské víře, která "alternativu" podepírá.³⁾ Určitý otazník je

1) Toto empirické zjištění plně odpovídá i některým teoriím, které se v literatuře ekologické etiky hlásí k postmodernismu. Zdůrazňují význam konkrétního místa a zážitků s ním spojených ve formování vztahu člověka ke světu. Viz např. Cheney, 1989.

2) Podobný "urbánní" základ má lidský citový vztah k přírodní krajině i při historickém rozboru /Librová, 1988/.

3) Setkala jsem se při jiné příležitosti s ženami začínajícími podnikatelů, které jsou znepokojeny proměnou svých mužů orientujících se náhle na jiné hodnoty. Vyšší míru spiritualitu u žen konstatuje také Blažek /1991 a: 18/.

Máme-li však vidět střízlivě, ženy zřejmě svou "stylotvornou roli" hrají i v obráceném smyslu; v jiných případech se žena životu ve znevýhodněných podmínkách brání a iniciativu svého partnera rozměňuje a maří. Známa je potíž mladých soukromých zemědělců při hledání životní partnerky, přímo pověstný a literárně ztvárněný je typ ženy jako inspirátorky ostentativního konzumu a provokatérky mužské kariéry a výdělečného výkonu.

však třeba položit nad vytrvalost žen v rozhodnutí setrvat v "alternativě". Pocitu, že život ve skromných podmínkách přece jen nakonec blokuje "jiné" životní příležitosti, jsou ženy vystaveny výrazněji než muži. Je to asi tak, že mnohé ženy ve svých postojích vykazují určité "romantické" rysy, které vedou k "alternativní" iniciativě, ale které také snadněji podléhají deziluzi, spojené s její realizací.¹⁾

Je zajímavé, že v našem souboru se jako motiv neprojevila systematická péče o vlastní zdraví. Nebylo asi náhodné, a nedá se asi vysvětlit jen mladím respondenty, že rozhovor se nikdy nestočil na otázky zdraví a zdravé životosprávy. Fakt, že tito lidé žijí relativně zdravě, je spíš důsledkem než motivem.²⁾ Zato starost o zdraví dětí v rodině hrála roli - např. při rozhodování o změně bydliště. Některé z rodin, které se odstěhovaly z města na venkov, uvádějí, že častá onemocnění jejich dětí ve městě byla jedním z důvodů migrace.

Značně nepříznivě, nechceme-li říci přímo s ostudou, vychází z našeho pozorování škola, zejména škola základní. V souboru jenom dvě respondentky vzpomínají na své učitele a základní školu vůbec jako na něco, co je v životě ovlivnilo. Nejzajímavější je, že obě tyto ženy, hovořící s láskou o své škole, navštěvovaly venkovskou jednotřídku! "Na jednotřídku vzpomínám strašně ráda - to byl zážitek, který bych přála svým dětem nebo svým vnoučkům." Pokud vůbec vidí naši respondenti v nějaké instituci, jíž prošli v dětství, inspiraci, pak si vybavují nikoliv učitele ve škole, ale - vedle "old" trampů - vedoucí různých zájmových kroužků, včetně přírodovědně orientovaných oddílů Pionýra.

Méně skepse se ozvalo z odpovědí týkajících se vyšších typů škol. Naši respondenti vzpomínají nápadně často na učitele výtvarné výchovy. Můžeme si klást otázku, zda jde o náhodu, nebo o skutečnost, že výtvarná výchova byla ve středním školství bezmála jediným reprezentantem výchovy umělecké a emocionální. Co se vysoké školy týká, připomeňme, že řada našich respondentů studujících zejména technické a přírodovědné obory zanechala studia po prvních ročnících.³⁾

1) Zmíněné obtíže mladých soukromých zemědělců v hledání partnerky jsou z tohoto hlediska typické: nesnadnost a ne-romantický charakter jejich údělu je totiž zřetelný předem.

2) Je to podobné jako v případě stravování: mnoho lidí, včetně novinářů, chápe "ekologický způsob života" jako existenci zaměřenou na péči o své zdravé tělo.

3) Toto selektivní vyprazdňování technických a přírodovědných škol je potenciálně nebezpečné: osobnosti vnímavé vůči nekonzumním hodnotám tak vyklidí v technice pole skutečným a čistým technokratům.

Výrazným motivačním faktorem u mnoha respondentů je ovšem jejich *vztah k náboženství*, jak jsme o tom psali v minulé kapitole.

Zajímavou roli sehrály v životě "alternativních" *politické změny po roce 1989*. Je to pochopitelné, neboť naši respondenti jsou vesměs výrazně společensky angažované osobnosti. Mnozí se účastnili přímo listopadových událostí ("tož kdo jiný by měl na tu kašnu vylézt?!", pobízeli v těch dnech spoluobčané našeho respondenta M.J.). Někteří z nich se již před listopadem účastnili zjevného nebo skrytého odporu proti režimu (např. vydavatelé samizdatů v malých městech). Četní z těchto předlistopadových neformálních vůdců byli potom v komunálních volbách zvoleni do obecního zastupitelstva.

Události roku 1989 ani následující společenský pohyb však pro naše respondenty nebyly zdroji vedoucími k ekologicky žádoucímu způsobu života. Také majetkové restituce, o nichž jsme se v některých případech zmiňovali, byly jen prostředkem a faktickou příležitostí k jeho realizaci.

Ekologicky orientovaný čtenář zatím marně hledal odpověď na otázku: jaký podíl na vzniku ekologicky příznivého skromného života, má tzv. ekologické vědomí a ekologická výchova? Pokusíme se na ni nyní odpovědět.

KOLIK ZELENEJ JE V PESTRÉ (A OBRÁCENĚ)

Hlavními hrdiny našeho výzkumu o ekologicky příznivém životě nebyli příslušníci "zelených" hnutí. Zajímali jsme se především o "alternativní pestré". Svými životními osudy, zájmy a aktivitami představují velkou kulturní diverzitu. Společných rysů nemají mnoho - základním je právě náš výběrový znak, totiž *ekologicky příznivá skromnost*.

Ani tato ekologicky příznivá stránka života našich "pestrých" však není jednoznačně, např. ekologicky programována. Za ochotou žít střídme netkví ekologické uvědomění, ale opět velice pestré důvody. Je vedlejším, *nezamýšleným důsledkem života směřujícího do různých stran, ale vždy jinam než k nakupování a spotřebě*.

Ale pozor! Není tím řečeno, že by "pestrí" byli k přírodě lhostejní. Mají k ní živý a hluboký vztah. I ten je však spíše vedlejším efektem jejich celkového životního nasměrování.¹⁾

Když už tedy nejsou "pestrí" přímo ekologicky motivováni, vědí vůbec o ekologických důsledcích svého životního způsobu? Výsledek není ani zde jednoznačný. Někteří dotázaní reagovali na můj dotaz okamžitě a přesvědčivě dokládali, v kterých ohledech svým způsobem života šetří přírodu. Jiní respondenti odpovídali váhavě - u některých bylo zřejmé, že o této věci přemýšlejí poprvé teprve během rozhovoru. A další dotázaní vyslovili zdrženlivý názor, že jejich skromnější život má tak nepatrný vliv vzhledem k hloubce ekologické krize, že o tom nemá ani smysl hovořit.

Zjistili jsme nicméně, že všichni dotázaní *jsou o ekologických problémech poměrně dobře informováni*, jakkoliv většina z nich aktivně ekologickou literaturu (knihy, časopisy) nehledá. Když však narazí na článek z ekologickou tematikou v denním tisku nebo zaslechnou pořad v rádiu nebo televizi, sledují je se zájmem. Spontánní a intuitivní přístup našich respondentů ke světu jim umožňuje orientovat se v ekologickém problému bez obsáhlých speciálních vědomostí. Citujeme: "Podle mě, ty věci jsou jednoduché, na to nemusíš nějak moc štufovat. Přece když se postaví někde nějaký monstrum, tak ty následky musí bejt, jde jen o to, který to budou" (R.K.). "Nesleduji ekologickou literaturu, ale sleduji každý strom, který v Brně mizí. Uvědomuji si uschlá stromořadí, když jezdím po jiho-moravské krajině, uschlé větrolamy..." (V.P.).

Významný český malíř a grafik Jaroslav Šerých má vyspělou ekolo-

¹⁾ Na tomto místě je nutná poznámka vedená nezbytnou metodologickou opatrností: hluboký vztah k přírodě jsme rozpoznali skutečně u všech našich "pestrých" respondentů. Přísně vzato, tato jednoznačnost však mohla být do jisté míry výsledkem výběru respondentů. Informační, obeznámení s autorkou i cíli výzkumu, se snažili najít "vhodné typy". Musíme připustit, že přitom možná brali v úvahu nejen předepsané výběrové kritérium, tj. záměrnou či dobrovolnou skromnost, ale že z vlastní horlivosti hledali i osoby orientované ekologicky. To může - ale nezbytně nemusí - náš soubor záměrně skromných dělat "zelenějším", než v sociální realitě skutečně je.

Tato výhrada k vlastnímu výzkumu mne napadla při rozhovorech s křesťany v našem souboru. Jejich zapálení pro přírodu neodpovídalo plně mé obecnější zkušenosti, které v tomto ohledu s křesťany mám (srv. kapitolo o podílu křesťanství na vzniku ekologické krize). V podezření mne utvrzuje i názor manželů K., kteří formulovali velmi přesvědčivé důvody pro něž jsou křesťané jen omezeně ovlivněni ekologickými snahami: "Křesťané mají, vcelku vzato, k přírodě pozitivní postoj, ale vždycky je tam nějaké 'ale'; nepovažují to za nejdůležitější věc. Když se pustí do spolupráce s ekologickými hnutími, jako by je přepadl nějaký strach, že se vzdalují od podstaty křesťanství."

gickou filozofií, která souzní s apelativními tématy časopisů z oboru ekologické etiky. "Nebudu sypat ty strašné látky do půdy jenom proto, aby mi vyrostla velká ředkvička! Její kvintesence není v její velikosti." A dále, na adresu ekologických snah: "Ta obhajoba přírody se nemůže dělat jenom jakýmsi ataky, protože se jedná také o věci určité niternosti."

Ale nejde jenom o to, že "pestří" ekologicky žijí díky své skromnosti a že přírodu a její osudy vnímají. Spontánně *přímo* pro ni i *jednají*: Sází-li se v obci nebo okolí stromky, jsou to naši "pestří", kteří se, často jediní z občanů, dostaví. Výtvarnice paní Č. se svým malým synem už druhý rok chodí na lesní brigádu v okolí svého domu. Důvody uvádí ekologické: vadí jí stav lesů, děsí se nedostatkem vláhy v lesní půdě. Ráda by přispěla k zalesňování. Dalším dokladem spontánně založeného praktického ekologického chování "pestrých" je nakládání s odpady, o němž jsme už psali.

Za významné považujeme, že ti početní "pestří alternativní", kteří jsou zapojeni do přímého nebo nepřímého *rozhodování o chodu obcí*, ovlivňují jej výrazně v ekologickém smyslu. Naši respondenti z Volar, občanský a kulturně výrazně angažovaní členové zastupitelstva, se zasadili o ekologicky založené stanovisko městského zastupitelstva k dostavbě Temelína, usilují o vybudování čističky odpadních vod a bezpečné skládky odpadů, bojují proti nevhodným zásahům do krajiny v okolí apod. V maličkém Olbramově se, díky "pestré" starostce, už po léta třídí a selektivně ukládají domovní odpady.

Psalí jsme o "zeleném" charakteru činnosti "pestrých", kteří se věnují renovaci svých starých zemědělských usedlostí a přílehlým pozemkům. V tomto ohledu je jejich ekologický přínos každému nápadný.

Z hlediska ekologicky rozhodujících proměn společnosti je však ještě významnější efekt působení "pestrých" v malých sídlech, který si neuvědomují ani jejich zběžní pozorovatelé, ani oni sami: Svými snahami o renesanci života na vesnicích a v malých městech naplňují politologickou a sociologickou ideu, která vidí vznik a prohlubování komunální autonomie a kulturní identity regionů jako jednu ze stěžejních podmínek ekologického obratu.

Po celou dobu výzkumu jsme s napětím pozorovali, jak se budou lišit odpovědi podsouboru "pestrých" a "zelených". Vstupní hypotéza o všestrannosti "pestrých" a jednostrannosti a izolaci "zelených" (srv. kapitola o ekologické etice) se potvrdila jen částečně.

Skupina ochránců přírody se z hlediska našich kritérií rozpadala do dvou typologických podskupin (samozřejmě při existenci přechodů): první skupina se nápadně podobá "pestrým" příslušníkům našeho výběrového souboru. Jde o osoby výrazné a všestranně zapojené do života lokálních komunit, otevřené sociálnímu styku, schopné vstřícné komunikace. Společně mají s "pestrými" i jiné rysy, popsané v tomto textu: reflektování a následování rodinné tradice (zvláště světa prarodičů), výrazné religiozní citění, vztah k umění, tolerantnost v postojích k okolí i k vlastnímu životnímu modu, schopnost důvěřovat jiným lidem a subjektivně prožívaný pocit štěstí. Tyto "zelené" najdeme často v zastupitelstvech obcí a v dalších institucích. Vynikající představitelku tohoto typu A.H. jsme našli mezi Pražskými matkami a zjevně tam není jediná.

Druhým typem ochránců přírody jsou lidé, kteří mají tyto vlastnosti ve velice oslabené podobě, případně, kterým docela chybí. Tito "zelení" jsou skutečně uzavřeni do svých skupin, neradi překračují jejich okruh - "známí jsou hlavně fandové přes zvířata, s jinými si moc nerozumím. Nevýhýbám se jim, ale nemám si co říct". Na můj dotaz, proč se v malém městě nedají dohromady síly dvou aktivních skupin lidí - divadelních ochotníků a ochránců přírody - mi řekl znalec místních poměrů ve Volarech M. J.: "Spíš mezi divadelníky bych našel lidi, kteří mají zájem o přírodu, ale ta vazba zpět, ta by byla horší."¹⁾

Mezi "zelenými" lze zřejmě najít i osobnosti, pro něž je ochranný vztah k přírodě spojen s nepřátelským postojem vůči lidem, ne-li, paradoxně, vůči světu vůbec. "Nemám rád lidi, "odsuzuji lidskou společnost," říkali někteří účastníci akce FALCO, s nimiž hovořila ve svém studentském výzkumu M. Misíková /1993/.

V našem podsouboru ochránců přírody jsme se setkali pouze s jedním takovým mladým člověkem.²⁾ Svě poznání, že lidé jsou zlí, generalizoval. Vyjímal z něho však kamarády a oceňoval je jako "hodné lidi". Jeho, snad poněkud stylizovaný, misantropismus mířil i na kulturu, kterou lidé vytvořili. Nemá rád umění, neboť je přesvědčen, že člověka manipuluje a on chce

1) Také L. Musil /1992 a/ ukazuje ve své studii o *sociologických souvislostech Novomlýnských nádrží na skupinovou uzavřenost ekologických aktivistů a neschopnost či neochotu navazovat kontakty s širším sociálním okolím. Ekologičtí inspirátoři vypuštění nádrží nenašli přiměřenou cestu k místním obyvatelům, jejichž života se další vývoj krajiny bezprostředně dotýká a kteří koneckonců mají na osud ochranného záměru vliv.*

2) Nepochybně to bylo dáno tím, že informátoři nám doporučovali osoby vstřícné a komunikativní. Moje osobní zkušenost a pozorování mezi ochránci přírody potvrzuje, že naznačený typ ochránce přírody existuje a je poměrně hojný.

za každou cenu "zůstat sám sebou". Je mu "jedno, jestli Bůh je nebo není", "církve je oblbovačka lidí". Jeho odpověď na mou otázku po štěstí - "já jsem nešťastný" - zazněla v hlubokém kontrastu s tichou spokojeností "pestrých".

Ale ruku na srdce: Lze se opravdu divit bezmocnému hněvu a zoufalství ochránců přírody, kteří věnují svou pozornost, zájem a city záchraně zbytků živého světa? Lze jim mít za zlé jejich neochotu ke kompromisům a počít, že si rozumějí jenom navzájem ve svých "zelených" skupinách? Mohu jim vyčítat jejich pocity nedůvěry vůči lidem, kteří usedávají do automobilů prosazují výstavbu dalších a dalších dálnic? Jejich nepřátelství vůči vykradačům hnízd a nemilosrdným dopravcům dobytka, nenávisť vůči italským bohatcům střílejícím v našich lesích pěnice a lindušky? Nevyčítám jim. Jsou chvíle, kdy jim z té duše rozumím. Zároveň však vím, že hněv a nevole jsou i zde špatnými rádci a že znamenají skutečnou ztrátu naděje, o níž nám jde.

ROZHOVOR O KONCI SVĚTA

Když jsem seděla jako výzkumnice tváří v tvář svým netypickým a vyhraněným hostitelům, nebála jsem se, že je vyvedu z míry otázkou, co si myslí o perspektivách tohoto světa - planety, přírody, lidstva. Přece jsem však nečekala, že se dotknu tématu promyšleného, vnitřně zvládnutého a často výborně argumentovaného.

Mnozí svou odpověď uvedli slovy "o tom jsem hodně přemýšlel". Ale i bez tohoto vstupu byl tón a obsah odpovědí přesvědčivý: jenom jeden z dotázaných vyjádřil přesvědčení, že to "lidstvo zase nějak vyřeší". Jeden další (shodou okolností jediný úspěšný podnikatel v souboru) uvedl, že o této otázce nepřemýšlí, že o ní nechce přemýšlet. Jinak všichni naši respondenti vyjádřili názor, že situace je katastrofická, ba neřešitelná.

Setkala jsem se s postoji hluboce odpovídajícími Marcelovým a Frommovým představám o zoufalství jako podmínce naděje. Strach a pocit, že už je překročena mez, z níž bylo možné se vrátit, mnohé přepadl, když byly publikovány údaje o zvětšující se ozónové díře. Je přítom zvláštní, že "pestrí" pociťují ke stavu planety dokonce víc skepse než aktivní ochránci přírody a ekologové.

"Lidstvo se řítí, kam nemá... Je na kraji propasti. Žene se za technikou, penězi. Vidím to úplně jako obraz apokalypsy, ženou se někam, každý chce urvat. Vůbec nemyslí na to, že tento život je vlastně jenom takový přelud, že věčnost je jinde, že smysl bytí spočívá v něčem jiném... Člověk bere jako samozřejmost, že jsou plody, voda, slunce - 'matičko Země dávej, protože já jsem tady Pán!' Člověk je jediný tvor na Zemi, který ji ubližuje. Za to bude jednou pykat a nebude to za tak dlouho." To je pohled v ekologických hnutích neangažované učitelky jazyků J.Ž.

"Vyrábí se spousta zbytečných věcí, který nejsou potřeba. Nároky na spotřebu energie... Nevěřím v nějakou systémovou změnu, ani ve fungující ekonomice, a to prostě pro orientaci lidí ve spotřební společnosti. A to se nedá změnit. Je to možný regulovat do jisté míry, ale já jsem skeptik... Muselo by se proti té většině použít nějaký násilí...a to je slepá ulice, už proto, že je to násilí... To můžou řešit nějaký malý skupiny lidí, jedinci, kteří se odhodlají žít jiným způsobem života a musí si to své území chránit. Ale to znamená konflikty a kromě toho organizace, nějaký kanceláře a podobně. Prostě zásadně něco změnit není možné. Musím to vyřešit jen sám, jako za sebe" (lesní dělník J.K.).

"V naší rodině se to projevuje ve výchově dětí, ukázat něco jiného. Ale to velkou roli v záchraně světa hrát nebude. Je to spíš pokus o osobní řešení. - Vedeme děti k tomu, aby si uvědomovaly následky toho, co dělají" (manželé K.).

Křesťané v našem souboru svůj pesimistický názor rozvíjeli vesměs zmírňujícím způsobem. Hovořili o existenci naděje, která se opírá o víru v Boží pomoc či zásah: "Ten, kdo stavěl pilíře tohoto světa, tak si ho taky uhlídá. Takže já netrpím myšlenkou konce světa, i když jsou signály, a to nesmírně závažné, že nastane jiná éra, že jde o konec tohoto času" (vědecký pracovník V.P.).

Nebo jindy s odvoláním na Petra Chudožilova poeticky: "Balanc Světa udrží andělé, kteří, když už se to moc nahne (na tu horší stranu), tak si honem stoupnou těma svýma špičičkami..." (kazatelka husitské církve H.B., nyní v domácnosti).

"Po stránce technické už není cesta a po stránce politické už taky snad není cesta, aby se to zvrátilo, ale věřím, že je právě cesta... ta, obrátit se k Bohu a žít Evangelium" (učitelka v důchodu M.F.).

Vědecký pracovník, fyzik V.M., řekl jen na první pohled mlhavě: "Nejohroženější je člověk; planetu nezničí. Já cítím, že ten svět je jiný, než

jej vnímáme. Že je to jinak s časem, prostorem a hmotou. Že se nám leccos jen tak jeví... Tj. naše existence je neujasněná. Já se sice musím snažit, aby to s člověkem nedopadlo bledě. Ale na druhé straně, filozoficky vzato, nevím, co mám dělat... Ve svém úhrnu to dá něco nečekaného."

Jihočeští "Euroindiáni" z podsouboru "zelených" jsou prostší a rozhodněji. Aktivně se připravují na přežití ekokolapsu pomocí sběračství a jednoduchého zemědělství. Cvičí se v umění žít v přírodě bez civilizace. Žena vezme na záda svou redukovanou domácnost, resp. "kuchyň a přikrytí", muž tee-pee... Nedospěli prý zatím daleko - umí vydělávat kůže bez chemických činidel. Ještě chodí během táboření nakupovat do obchodu. "Euroindiáni" si nezaslouží ironizování. Vzalí vážně, že je třeba změnit způsob života a snaží se o to důsledněji než my ostatní.